

ДИПЛОМНА РОБОТА

НА ТЕМУ: РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ

Студентки 2 курсу МАП групи

Галузі знань 01 Освіта/Педагогіка

Спеціальності 013 Початкова освіта

Петляк Алла Миколаївна

Використання чужих ідей,
результатів і текстів мають
посилання на відповідне джерело

Науковий керівник доц. кафедри
мистецьких дисциплін дошкільної та
початкової освіти Вацьо М.В.

(підпис)

(ініціали, прізвище)

Розширена шкала _____

Кількість балів: _____ Оцінка: ECTS _____

Голова комісії _____
(підпис) (ініціали, прізвище)

Члени комісії _____
(підпис) (ініціали, прізвище)

(підпис) (ініціали, прізвище)

(підпис) (ініціали, прізвище)

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.....	6
1.1. Поняття особистості, основні аспекти її формування	6
1.2. Психофізіологічні особливості формування творчих здібностей молодших школярів	20
1.3. Уроки трудового навчання як ефективний засіб розвитку творчих здібностей молодших школярів.....	28
РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ	35
2.1. Сучасний стан формування творчих здібностей молодших школярів (за результатами експерименту).....	35
2.2. Використання народних ремесел на уроках трудового навчання як умова формування творчих здібностей молодших школярів.....	43
2.3. Педагогічні технології формування творчих здібностей молодших школярів засобами вивчення народних ремесел на уроках трудового навчання	50
2.4. Практичні аспекти роботи вчителя початкової школи у формуванні творчих здібностей молодших школярів засобами вивчення народних ремесел	59
ВИСНОВКИ	62
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	66
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасна педагогіка, як будь-яка інша наука, знаходиться в постійному розвитку: з'являються нові концепції навчання і виховання, змінюються цілі і завдання науки в цілому, йде її переорієнтування і переосмислення, як практиками, так і теоретиками. У концепції сучасної освіти з'являються такі ідеї, як розвивальне навчання, гуманно - особистісний підхід до дитини, культурологічна спрямованість загальної освіти і ряд інших. Практично всі предмети шкільного курсу переосмислені з урахуванням нових соціальних і психолого-педагогічних позицій.

Прагнення до творчості характерно для початкової школи наших днів, хоча воно, без сумніву, не має вузько місцевого характеру, в тій чи іншій мірі властиве всім людям. Але початкова школа це світ дитинства, надій, це ґрунт для творчої діяльності.

Нині освітня галузь «Технології» перебуває на етапі якісного розвитку. Її різні змістово-процесуальні аспекти досліджено в працях В. Казакевича, О. Богатирьова, І. Сасової, П. Атутова, Г. Гаджиєва, О. Кожиної, А. Леонтьєва, Н. Матяш, Дж. Пітта, В. Муравйова, Г. Пічугіної, М. Павлової, А. Полякова, В. Симоненко, Ю. Хотунцева, С. Чистякової, В. Тименка, Л. Серебряникова, В. Сидоренка, В. Бербеця, О. Коберника, А. Терещука, С. Ящука, І. Веремійчика тощо.

Поява нових підходів до методики трудового навчання, панування ідеї розвиваючого навчання і концепція підготовки людини мислячого, творчого, соціально-активного спонукало нас зробити темою нашого дослідження вивчення народних культурних ремесел, як один із засобів підвищення творчих здібностей. Так як, на наш погляд, саме народні ремесла, народне мистецтво є найважливішим засобом як естетичного виховання, так і засобом формування творчої, активної, самостійної, особистості. Виходячи з недостатньої розробленості проблеми та враховуючи її актуальність для практичного застосування у початковій школі, ми обрали темою дослідження

«Розвиток творчих здібностей молодших школярів на уроках трудового навчання».

Об'єкт дослідження – процес формування творчих здібностей молодших школярів на уроках трудового навчання.

Предмет дослідження - роль народних ремесел у розвитку творчих здібностей молодших школярів на уроках трудового навчання.

Мета роботи: теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити дієвість дидактичних умов використання народних ремесел на уроках трудового навчання для формування творчих здібностей учнів початкових класів.

Завдання роботи:

- здійснити аналіз наукової та методичної літератури з даної проблеми;
- обґрунтувати сутність поняття «особистість» та основні аспекти її формування;
- дослідити психофізіологічні особливості формування творчих здібностей молодших школярів;
- роз'яснити дидактичні умови формування творчих здібностей молодших школярів на уроках трудового навчання;
- розробити критеріальний апарат, провести експериментальне дослідження рівнів сформованості творчих здібностей молодших школярів на уроках трудового навчання, використовуючи народні ремесла в освітньому процесі початкової школи;
- дослідити педагогічні технології формування творчих здібностей молодших школярів засобами вивчення народних ремесел на уроках трудового навчання.

Методологічну основу дослідження складають положення філософії, педагогіки і психології про учня як особистість, яка пізнає і перетворює світ і саму себе, про місце і роль творчої самореалізації в діяльності учнів початкових класів; положення педагогічної психології про сутність та специфіку творчих здібностей учнів початкової школи.

Методи дослідження: *теоретичні:* аналіз, синтез, порівняння, класифікація та узагальнення інформації з нормативних документів, філософської, психологічної, педагогічної літератури і методичних джерел в аспекті досліджуваної проблеми; *емпіричні:* анкетування, опитування, спостереження, бесіди, узагальнення, аналіз продуктів діяльності дітей; *статистичні:* (статистична обробка результатів дослідження, їх якісний аналіз), що були застосовані з метою узагальнення результатів експериментального дослідження та забезпечення їх достовірності.

Апробація і впровадження результатів дослідження здійснювалась у процесі експериментальної роботи. Основні положення і висновки обговорювались на педагогічних радах, висвітлювались у матеріалах науково-практичних конференцій та публікаціях:

1. Петляк А. Музично-естетичне виховання молодих школярів на уроках музики / Петляк А. // Актуальні проблеми мистецької підготовки майбутнього вчителя (VII школа методичного досвіду): матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, 21-22 листопада 2018 року. – Вінниця: ФОП Корзун Д.О., 2018. – С. 345-349.

2. Петляк А. Формування естетичних почуттів молодших школярів засобами музичного мистецтва / А. Петляк // Наукові записки: Збірник матеріалів науково-практичної конференції викладачів і студентів факультету дошкільної, початкової освіти та мистецтв. Серія «Мистецтво» / відп. – Л.В. Старовойт. – Вінниця: ФОП Корзун Д. Ю., 2019. – С. 140-143.

Структура роботи: робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

Основний текст роботи викладено 65 сторінках. Бібліографія містить 102 джерела.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

1.1. Поняття особистості, основні аспекти її формування

Людина - саме незбагненне явище з усього існуючого в світі і найбільш цікавий предмет для себе самого. Вона видається істотою багатосторонньою, багатовимірною і складно організованою. Розуміння сутності людської суб'єктивності можливо тільки з позицій цілісного, системного та історико-еволюційного підходів [56, с. 107]. У психології традиційно затвердилися три основні понятійні категорії, що відображають три аспекти існування людини: «індивід», «індивідуальність», «особистість». Найбільш послідовно таке розрізнення проведено в роботах О. М. Леонтьєва [54, с. 48].

Людина як індивід постає в своїх природних, біологічних особливостях, тобто як істота матеріальна, природна, тілесна в його цілісності і неділимості. Пізнання людини як індивіда передбачає розгляд природних основ його життя, її психології. Людина як індивід - це природна істота, що відчуває так звані органічні потреби: в їжі, теплі, відпочинку і т.д [56, с. 108]. Навіть людські органічні потреби принципово відрізняються від потреб тварин: вони задовольняються іншими предметами, іншими способами, є культурно зумовленими. Принципова відмінність людини полягає у вільному відношенні до переживань органічних потреб. За допомогою волі людина може блокувати відчуття голоду і спраги, долати почуття страху і болю, якщо це необхідно для досягнення особистісно важливої мети. О. М. Леонтьєв вважає, що в основі поняття «індивід», лежить факт неділимості, цілісності і особливості кожної людини, що виникають вже на ранніх ступенях розвитку життя. «Індивідом народжуються» [54, с.49].

Особистість - одна з базових категорій психологічної науки і одне з найбільш широко вживаних понять. Традиційно в психології в це поняття вкладаються уявлення про найбільш розвинений рівень людської

суб'єктивності. Реальність, яка описується терміном «особистість», проявляється вже в етимології. Словом «особистість» (persona) спочатку позначалася маска, яку надягали акторам давньогрецького театру. Поступово поняття особистості наповнювалося все більшим розмаїттям смислових значень, відтінки і діапазон яких певною мірою специфічні для кожної конкретної мови. [46, с. 112].

Особистість - це особлива якість або характеристика людини, яка набувається індивідом в суспільстві, в сукупності тих громадських за своєю природою відносин, в які він включається. Якщо індивідом народжуються, то особистістю стають [46, с. 112].

Особистість характеризує людину з боку його громадських зв'язків і відносин, тобто взаємопов'язаний з іншими людьми. О. М. Леонт'єв називав особистість «надчуттєвим утворенням», тому що ці зв'язки і відносини з іншими людьми становлять особливу реальність, недоступну безпосередньому сприйняттю [54, с. 109]. Отже, поняття особистості в психології позначає особливий спосіб існування людини - існування його як члена суспільства, як представника певної соціальної групи;

Сутність особистості полягає в здатності людини діяти вільно, самостійно і відповідально. Особистісна поведінка - це поведінка за власним вільним вибором;

Особистість – це не раз і назавжди сформована якість, а постійний розвиток.

Особистість – свідомий індивід, що займає певне становище в суспільстві і виконує певну суспільну роль [49, с. 15]

Позиція особистості – це система її відносин. Істотними відносинами особистості є ставлення до матеріальних умов життя, до суспільства і людей, до себе, до власних обов'язків, громадських, трудових і т. Д. Ці відносини характеризують моральне обличчя особистості, її соціальні установки.

Відносини розрізняють не тільки за їх спрямованістю на об'єкт, але і за рівнем їх усвідомленості. Зазвичай розрізняють відносини малоусвідомлені і

глибокоусвідомлені. Малоусвідомлені відношення – це почуття симпатії або антипатії. Глибокоусвідомлені – це принципове ставлення, воно визначається не вимогою ситуації, а внутрішніми переконаннями, сформованим моральним ідеалом особистості, усвідомленням обов'язку [13, с. 97].

Філософія і психологія розглядають особистість як соціальну сутність. Особистість – це та сама людина, але взята з боку її суспільної значимості і громадської діяльності. Фізіолог досліджує людину як організм, соціолог і психолог підходять до людини як до особистості. Особистість - це свідомий індивід. Не можна зрозуміти суспільну роль особистості, не аналізуючи її психології: мотивів діяльності, здібностей і характеру, а в деяких випадках і особливостей її тілесної організації, наприклад типу нервової системи.

Індивідуальність (від лат. Individuum - неподільне) - вищий рівень інтеграції людини по відношенню до особистісного рівня. Індивідуальність одночасно фіксує своєрідність і неповторність людини як індивіда і як особистості. Розвиток індивідуальності – це життєвий шлях людини. Зазвичай словом «індивідуальність» визначають якусь провідну особливість особистості, що робить її не схожою на оточуючих. [46. с. 115].

У діяльності розкривається багатство духовного життя людини: глибина розуму і переживань, сила уяви і волі, здатності і риси характеру. Діяльність - категорія соціальна. Для людини характерно свідоме виокремлення себе від природи. Вона ставить перед собою цілі, усвідомлює мотиви, які спонукають її до активності. Будь-який вид діяльності пов'язаний з рухами. Всі рухи людини можуть бути розділені на дві групи: вроджені і набуті (умовно-рефлекторні). Рухи, спрямовані на предмет і переслідуючи певну мету, називаються діями.

У психології розрізняють фізичні (зовнішні, моторні) дії з предметами і розумові (внутрішні, психічні) дії з психічними реаліями. Дослідження вітчизняних психологів (Л. С. Виготського, О. М. Леонтьєва, П. Я. Гальперіна і ін.) показали, що розумові дії формуються спочатку як зовнішні, предметні і поступово переносяться у внутрішній план [46, с. 115].

Сукупність дій, об'єднаних спільною метою і що виконують певну суспільну функцію, називається діяльністю.

Людина в діяльності виступає як особистість, рухома певними мотивами і що переслідує якісь цілі. Поведінка людини визначається не вродженими прагненнями, а спонуканнями, що виникають під впливом життєвих умов.

Потреба стає мотивом поведінки. Для поведінки людини характерна динамічність: зі зміною обставин можуть змінитися і мотиви поведінки, і засоби, необхідні для досягнення мети. Зміна мотиву впливає на характер діяльності [46, с. 116].

Мотиви та цілі діяльності, творчість, стомлення в процесі діяльності тісно пов'язані між собою і мають взаємний вплив. Провідна роль в діяльності належить сформованій особистості: переконанням і поглядам, стосовно діяльності. Це визначає і характер творчих пошуків, і можливість подолання втоми заради мети, яку бачить людина в своїй праці.

Знання людини про світ виникають спочатку у вигляді образів, відчуттів і сприймань. Знання не можуть існувати заради знань. Виникає прагнення обігнати рівень існуючих потреб виробництва в теорії і прокласти шлях майбутньої практичної діяльності, глибше розкривати можливості впливу людини на природу та суспільство.

Постійно включаючись в дії, знання піднімають їх на більш високий рівень усвідомленості, підвищують упевненість людини в правильності виконуваної діяльності. Діяльність без знань неможлива.

У діяльність людини завжди включені навички та вміння. Одні дослідники вважають, що навички передують вмінням, інші вважають, що вміння виникають раніше навичок. Причиною цих розбіжностей є багатозначність поняття «вміння» і розмаїття видів діяльності.

Умінням називають і самий елементарний рівень виконання дій, і майстерність людини в даному виді діяльності. Слідом за знаннями і в

простому, і в складному видах діяльності проявляється елементарне вміння людини щось виконати [46, с. 116].

Діяльність буде виконана кваліфіковано, якщо людина опанувала навичками виконання окремих дій. Навичка - автоматизована дія. Особливістю навичок є їх автоматизація. Вироблені навички не вимагають контролю свідомості при їх виконанні.

Не опанувавши навичками елементарних дій, не можна створити умови для творчої діяльності. Художник, що не опанував навичками побудови перспективи, повинен думати не про те, як зобразити персонажі, а про те, як розмістити їх в перспективі.

У будь-якій діяльності оволодіння правильними прийомами її виконання та перетворення окремих компонентів в навички є першочерговим завданням успішного виконання цієї діяльності.

Співвідношення характеру та рівнів вироблених навичок в системі однієї і тієї ж діяльності залежить від психічних особливостей людини. У людей з різними типами нервової системи встановлюється різне співвідношення пізнавальної, орієнтовної і виконавської діяльності. Це забезпечує однаково успішне виконання трудових завдань. Тип нервової діяльності дозволяє одним людям розвинути в процесі праці більш точне виконання дії, іншим - більш швидке. Таким чином, навички включаються в структуру особистості [46, с. 116].

Розрізняють чотири види навичок: рухові, розумові, сенсорні навички та навички поведінки.

З навичками тісно пов'язані звички. Звичка - потреба здійснювати дії. Наприклад, дитина опанувала деякими гігієнічними навичками: вона вмє мити руки, чистити зуби. Однак цього мало. Важливо, щоб у дитини виробилася звичка завжди мити руки перед їжею, перед сном, після прогулянки. Звичка змушує людину діяти певним чином. Ось чому звички мають виняткове значення у вихованні позитивних якостей особистості.

Розрізняють три види діяльності: гру, навчання і працю. Різниця між ними проводиться за результатами, з організації, про особливості мотивації.

Основним видом діяльності людини є праця. Кінцевий результат праці - створення суспільно значущого продукту діяльності.

Різноманітні види діяльності доповнюють один одного, взаємоіснують, взаємопроникають. У дитячому садку дошкільник не тільки грає, але і вчиться рахувати, малювати. Школяр після закінчення занять із задоволенням грає. Ігрові моменти можуть бути внесені і в організацію уроку [13, с. 96].

Як будь-яка організація, психічне життя має певну будову. Відволікаючись від індивідуальних особливостей психічного складу, можна встановити типову структуру особистості.

Перший компонент структури характеризує спрямованість особистості, або відношення людини до дійсності.

Другий блок визначає можливості особистості і включає ту систему здібностей, яка забезпечує успіх діяльності. Здібності взаємопов'язані і взаємодіють один з одним. Як правило, одні з здібностей домінують, інші їм підпорядковуються.

Третім блоком в структурі особистості є характер, або стиль поведінки людини в соціальному середовищі. Характер - складне синтетичне утворення, де в єдності проявляються зміст і форма духовного життя людини. Хоча характер і не виражає особистості в цілому, однак представляє складну систему її властивостей, спрямованості і волі, інтелектуальних та емоційних якостей, типологічних особливостей, що виявляються в темпераменті.

Четвертим блоком в структурі особистості є темперамент людини як динамічна характеристика протікання його психічних процесів. Тому властивості темпераменту часто називають психодинамічними властивостями [13, с. 98].

Темперамент – одна з основних індивідуальних характеристик. Під темпераментом розуміють динамічні характеристики психічної діяльності. Виділяють три сфери прояву темпераменту: загальну активність, особливості моторної сфери та властивості емоційності [16, с. 101]:

- загальна активність визначається інтенсивністю і об'ємом взаємодії людини з навколишнім середовищем – фізичної та соціальної. За цим параметром людина може бути інертною, пасивною, спокійною, ініціативною, активною, стрімкою і т.д.

- особливості моторної сфери можна розглядати як приватні висловлювання загальної активності. До них відносяться темп, швидкість, ритм і загальна кількість рухів і т.д.

- емоційність: вразливість, чутливість та імпульсивність.

Родоначальниками вчення про темпераменти були лікарі Н. Гіппократ і К. Гален. К. Гален виділив чотири типи темпераменту, які в наш час розглядаються як основні [13, с.102]:

холерик (бурхливий, поривчастий, гарячий і різкий);

сангвінік (живий, рухливий, емоційний і чуйний);

флегматик (спокійний, повільний і стійкий);

меланхолік (сумний, пригнічений, несміливий і нерішучий).

І. П. Павлов звернув увагу на залежність темпераменту від типу нервової системи. Вивчаючи три основні параметри процесів збудження і гальмування (сила - слабкість, врівноваженість – нерівноваженість, рухливість - інертність) і велике кількість їх можливих поєднань в природі, він встановив чотири найбільш яскраво виражених типу нервової системи, три з яких - сильні (нестримний, живий, спокійний) і один – слабкий. Їх прояви в поведінці Павлов поставив в прямий зв'язок з античною класифікацією темпераменту. Сильний, врівноважений, рухливий тип нервової системи розглядався їм як відповідний темперамент сангвініка; сильний, урівноважений, інертний – темперамент флегматика; сильний,

неврівноважений - темперамент холерика; слабкий - темперамент меланхоліка [13, с. 109].

Характер - це цілісне утворення особистості, яке розкриває особливості діяльності та поведінки людини і характеризується стійким ставленням до різних сторін діяльності [13, с. 113].

В характері виражаються найбільш типові, суттєві особливості людини, знання яких дозволяє в якійсь мірі передбачити, як людина буде поступати в тих чи інших випадках. Становлення характеру відбувається в умовах включення особистості в різні за рівнем розвитку соціальні групи (родину, дружні компанії, трудовий або навчальний колектив і т.д.). Характер обумовлений суспільним буттям особистості, засвоєнням соціального досвіду, формуванням певної системи відносин людини до дійсності і самому собі. Типові риси характеру визначаються типовими обставинами життєвого шляху людини в конкретних історичних умовах [32, с.197].

Характер у вузькому сенсі слова визначається як сукупність стійких властивостей особистості, в яких виражаються способи її поведінки та способи емоційного реагування. У перекладі з грецької «характер» означає «друк», «карбування». Вираз «це характерно для нього» означає, що певні дії та вчинки людини є для нього типовими, закономірними. Характер людини як би накладає певний відбиток на його поведінку і взаємини з іншими людьми. В характері зосереджуються самі виражені, найістотніші особливості людини як суб'єкта діяльності, спілкування, пізнання [32,с. 197].

До характеру, однак, відносяться не всі стійкі властивості, які виділяються і закріплюються в людині. У нього включаються тільки ті властивості, які виражають ставлення людини до основних сторін життя і діяльності. Характер проявляється в тому, що людина робить, і в тому, як він це робить, тобто характер може висловитися як в змісті, так і в формі поведінки [32, с. 198].

Таким чином, можна сказати, що риси характеру відображають те, як діє людина, а риси особистості – те, заради чого він діє. Способи поведінки і

спрямованість особистості відносно незалежні: можна домагатися різних цілей, застосовуючи одні й ті ж засоби, і навпаки, досягати одну і ту ж мету різними засобами.

Характер, як і темперамент, виявляє залежність від фізіологічних особливостей людини, і перш за все від типу нервової системи. Властивості темпераменту накладають свій відбиток на формування характеру, визначаючи динамічні особливості його виникнення, тобто темперамент, являє собою динамічну сторону характеру. Особливості темпераменту можуть протидіяти або сприяти розвитку певних рис характеру [32, с. 199].

В системі відносин виражається зміст характеру, його індивідуальна своєрідність. Структура характерологічних відносин складається в основному з відносин людини до своєї справи і праці, оточуючих людей, а також до самого себе.

У ставленні до своєї діяльності, праці можуть проявлятися такі риси характеру, як працьовитість або лінощі, акуратність або недбалість, почуття нового або консерватизм, ентузіазм або формальне ставлення до праці.

У міжособистісних відносинах проявляються товариськість або замкнутість людини, колективізм або індивідуалізм, ввічливість або грубість, правдивість чи брехливість і та ін.

Відносно людини перед самим собою для характеру показові висока вимогливість або самозаспокоєність, самокритичність або перебільшена зарозумілість, скромність або зарозумілість, почуття власної гідності або його недооцінка.

Крім того, виділяють риси характеру, пов'язані з особливостями пізнавальної, емоційної і вольової сфер людини.

До пізнавальних рис характеру відносять склад розуму (теоретичний або практичний) і якості розуму (аналітичність, критичність, гнучкість та ін.).

До емоційних рис характеру відносять пристрасність, сентиментальність, а також риси, засновані на моральних почуттях: патріотизм, гуманізм і ін.

Вольові риси характеру (цілеспрямованості, витримці, наполегливості, сміливості і ін.) виражаються в ставленні до перешкод. Вольові риси характеру не можна оцінити, не враховуючи спрямованості особистості. Вони цінні тільки за умови морально вихованої волі, спрямованої на досягнення соціально корисних цілей. Вольові риси іноді називають «хребтом» характеру і в залежності від їх розвитку відносять характер до сильного або слабкого типу. Сильний характер у тієї людини, яка завжди діє згідно своїм переконанням, послідовно веде себе в різних, в тому числі і важких, умовах, проявляє наполегливість у досягненні поставленої мети. Слабкість характеру проявляється в непослідовності поведінки, в розбіжностях між словами і справами, в побоюванні труднощів.

Б. М. Теплов запропонував розділяти задатки і здібності. При цьому задатки визначаються дослідником як вроджені, фізіологічні особливості людини, які служать природженою основою розвитку здібностей. Вони являють собою умови розвитку здібностей, але не визначають обдарованості. У процесі психічного розвитку особистості задатки перетворюються і змінюються [32, с. 152].

За критерієм основного виду діяльності здатності діляться на: наукові (математичні, лінгвістичні та ін.); творчі (музичні, літературні, художні); інженерні тощо.

Психологічні дослідження показали, що на основі ранньої діагностики загальних здібностей можна дати імовірнісний прогноз успішності соціальної і професійної кар'єри особистості.

П'ятим блоком, який надбудовується над усіма іншими, буде система управління, яку зазвичай позначають словом «Я». «Я» здійснює саморегуляцію: посилення або ослаблення діяльності, самоконтроль і корекцію дій і вчинків, передбачення і планування життя і діяльності.

Самооцінка виконує регуляторну та захисну функції, впливаючи на поведінку, діяльність і розвиток особистості, її взаємини з іншими людьми.

Основна функція самооцінки в психічному житті особистості полягає в тому, що вона виступає внутрішньою умовою регуляції поведінки і діяльності.

Самооцінка характеризується за такими параметрами: рівень (висока, середня і низька); співвідношення з реальною успішністю (адекватна і неадекватна, або завищена і занижена); особливості будови (конфліктна і безконфліктна).

Знижена самооцінка проявляється в постійному прагненні недооцінювати власні можливості, здібності та досягнення, в тривожності, остраху негативної думки про себе, вразливості, що спонукає людину скорочувати контакти з іншими людьми. В цьому випадку страх саморозкриття обмежує глибину і близькість спілкування. Люди зі зниженою самооцінкою часом недовірливо і недоброчливо ставляться до інших людей [32, с.194].

Адекватна самооцінка відображає реальний погляд особистості на саму себе, її досить об'єктивну оцінку власних здібностей, властивостей і якостей. Якщо думка людини про себе збігається з тим, що він насправді собою являє, то кажуть, що у нього адекватна самооцінка. Неадекватна самооцінка властива особистості, чиє подання про себе далеко від справжнього. Така людина оцінює себе не об'єктивно, його думка про себе різко розходиться з тим, якою її вважають інші.

Неадекватна самооцінка в свою чергу може бути як завищеною, так і заниженою. Якщо людина переоцінює свої можливості, результати діяльності, особистісні якості, то її самооцінка є завищеною. Така людина самовпевнено береться за роботу, що перевищує її реальні можливості, що при невдачі може призводити до розчарування і прагнення перекладати відповідальність за неї на обставини або інших людей. Якщо людина недооцінює себе в порівнянні з тим, що вона є в дійсності, то її самооцінка занижена. Така самооцінка руйнує у людини надії на власні успіхи і добре ставлення до неї з боку оточуючих, а свої реальні успіхи і позитивну оцінку оточуючих вона сприймає як тимчасові і випадкові.

Вчителям необхідно постійно вивчати своїх учнів. Тоді можна створити реальний портрет свого класу, побачити перспективу його розквіту, оскільки у вчителя є можливість впливати на дитину протягом початкового навчання, бачити її у різноманітних навчальних і життєвих ситуаціях.

Передусім треба звертати увагу на попередній період розвитку молодшого школяра.

Здатність дитячого організму до систематичної навчальної діяльності, його адаптаційні можливості до умов шкільного середовища значною мірою залежать від рівня дозрівання відповідних функціональних систем. Педагогу актуально також знати, що готовність дитини до окремих видів ігрової, навчальної, мистецької, трудової, спортивної видів діяльності створюється неодноразово, і має у різних групах дітей суттєві відмінності. Для кожного вікового етапу характерні періоди стабільного й критичного стану [32, с. 199]. У стабільному періоді розвиток відбувається головним чином шляхом непомітних змін особистості, які, стрибкоподібно накопичуючись, виражаються в новоутвореннях, що обумовлюють зміни провідних видів діяльності дитини.

У відносно короткий проміжок часу відбуваються значні зрушення в розвитку особистості дитини, що є виявом кризи віку. Проте положення про неминучість криз у переходах людини від нижчих до вищих рівнів психічного розвитку, на думку Г. С. Костюка, є дискусійним [14, с. 51]. Численні життєві факти свідчать, що кризи, конфлікти у цьому процесі не обов'язкові, оскільки вони зумовлюються індивідуальною своєрідністю життєвих умов і генотипом кожної дитини.

Перехід від дошкільного до шкільного дитинства проходить в процесі провідної діяльності – гри і дошкільних форм навчання (розвиток мовлення, конструювання малювання, музикування, ліплення, тощо). Це дозволяє на завершення дошкільного віку сформувати у дітей ряд психічних новоутворень. А саме: здатність довільно керувати своєю поведінкою, практичне володіння рідною мовою; прагнення до суспільно значущої

діяльності; спрямовувати зусилля на розв'язання пізнавальних завдань; робити елементарні узагальнення; уміння налагоджувати стосунки з ровесниками, разом співпрацювати й гратися.

Молодший шкільний вік – перехідний період, у якому проявляються риси дошкільного дитинства і pojawiaються типові особливості школяра. Цей вік багатий на приховані можливості розвитку, які дуже важливо своєчасно підтримувати, бо так закладаються та розвиваються основи багатьох психічних процесів.

Індивідуальні риси молодших школярів, обставини життя обов'язково позначаються на якості їхніх навчальних досягнень. В. О. Сухомлинський визнавав, що «будь-яка програма з будь-якого предмета – певний рівень, коло знань, але не жива дитина. До цього рівня, до цього кола знань різні діти йдуть по-різному. Одна дитина вже у 1 класі може самостійно прочитати задачу й розв'язати її, інша не зробить це в кінці другого, а то й третього року навчання. Треба вміти визначити, яким шляхом, з якими уповільненнями й труднощами дитина може підійти до рівня, передбаченого програмою, як конкретно реалізувати програму в розумовій праці кожного учня» [104, с.43]. Не тільки вікові, типові вікові характеристики повинен знати вчитель, але й неодмінно добре розрізняти групи і окремих дітей [104, с. 44].

Спершу виокремимо групу молодших учнів, які по-різному відносяться до знань, нової інформації.

У кожному класі є чимало дітей, які з готовністю сприймають почуте довірливо, схоплюють без обдумувань усе, що каже вчитель. У них постійна робоча установка: слухати, наслідувати, виконувати. Проте з перших днів навчання вчитель підмічає дітей, які відзначаються ініціативністю, бажанням виразити власну думку. Все вони хочуть побачити, випробувати, дослідити, запитати вчителя. Разом з тим у кожному класі є окремі діти, для яких навчання вже тягар.

Помітною є інакша група дітей, які виділяються гіперактивністю. Це надміру активні учні, з якими важко налагодити контакт і досягти порозуміння з однокласниками. Навіть одна така дитина у класі часто ставить вчителя перед необхідністю змінити завдання, перебудувати урок. Причини такої поведінки гіперактивних дітей різні. Психологи відносять до зовнішніх проявів гіперактивності підвищену рухову активність, імпульсивність, неухважність. Основний дефект їх поведінки пов'язаний із недостатнім розвитком механізмів уваги і самоконтролю. У роботі з такими дітьми велике значення має знання причин порушень поведінки. Таку дитину батьки мають обстежити у дитячого психолога, якщо є потреба – у психіатра. Вчитель разом з психологом і батьками мають скласти план щодо корекції гіперактивності стосовно всієї ситуації розвитку дитини. На жаль, психологія і педагогіка переважно працюють ізольовано. Лише поступово перед педагогами відкривається істина, що у багатьох випадках «злісний порушник дисципліни», «тупий учень» не розуміє, чому він так робить, страждає сам від своєї поведінки. А основою відхилень таких дітей є мінімальна мозкова дисфункція, через що відбувається нерівномірний розвиток різних відділів головного мозку, і відповідно розвивається синдром дефіциту уваги разом з гіперактивністю [89, с. 69].

Серед молодших учнів, яким важко вчитися, розрізняють кілька типів труднощів в інтелектуальній сфері діяльності [37, с. 19]

Учителі не завжди вміють розпізнати дітей, у яких труднощі в навчанні зумовлені недостатнім розвитком просторових уявлень. Ці діти інтелектуально повноцінні, але їм важко навчитися рахувати, особливо з переходом через десяток, вони важко уявляють геометричні фігури, погано конструюють, нерідко в них дзеркальне письмо. Своєчасні й систематичні за́няття (наприклад, штриховки, складання візерунків з геометричної мозаїки, розфарбовування фігур, малювання з пам'яті, робота з різними конструкторами) допомагають їм краще орієнтуватись на площині.

Вважається, що в молодших школярів добра пам'ять, проте трапляються і різні форми її порушення. Наприклад, дитина не може точно відтворити матеріал, який треба дослівно запам'ятати навіть з опорою на наочність. До початку систематичного навчання це не дуже помітно, а в школі з перших тижнів починаються ускладнення. Тут доцільно разом з вихователем групи подовженого дня скласти програму різних вправ для таких дітей, щоб якомога більше тренувати їхню пам'ять (бажано, щоб і батьки залучалися до цього).

За способом мислительної діяльності психологи виділяють два основних типи стилів навчання: синтетичний і аналітичний. Учні синтетичного стилю схильні будувати ціле з частин, інтегрувати. Діяльність, яка потребує постійного самоконтролю, дається їм нелегко. У кращому випадку, вони нудяться, у гіршому – губляться, їм складно виконувати завдання на вибір варіантів, виучувати щось напам'ять. Але ці діти добре справляються із задачами практичного змісту. Вони люблять екскурсії, а теоретичний матеріал для них важкий [39, с. 40].

Учні аналітичного типу мають нахил до вербальних видів діяльності. Як правило, вони контролюють свої дії. Основний спосіб їх мислення – дедукція. В межах цих стилів визначаються рефлексивні й імпульсивні учні. Рефлексивним треба достатньо часу на обдумування, вони не відразу входять в роботу. Імпульсивні діти навпаки, без обмірковувань відразу розпочинають виконувати завдання. Вчителю необхідно це враховувати, формуючи пари, малі групи, розсаджуючи дітей у класі, бо імпульсивні і рефлексивні діти дратують один одного.

1.2. Психофізіологічні особливості формування творчих здібностей молодших школярів

Значний внесок у теорію здібностей вніс вчений Б.М. Теплов. Він і запропонував наступне визначення поняття «здібності»:

Здібності – це те, що не зводиться до знань, умінь і навичок, але забезпечує їх швидке придбання, закріплення і ефективне використання на практиці [14, с. 51].

В поняття «здібності», вважає він, укладено три ідеї:

- Індивідуально-психологічні особливості, що відрізняють одну людину від іншої;
- не всякі, взагалі індивідуальні особливості, а лише які мають відношення до успішності виконання будь-якої діяльності або багатьох діяльностей;
- поняття не зводиться до тих знань, навичок чи умінь, які вже вироблені в даної людини.

Дослідження проблеми розвитку творчих здібностей вимагає з'ясування понять творчість та креативність. Більшість дослідників готові розглядати творчість як процес, що має певну специфіку й призводить до створення нового, а креативність – як потенціал, внутрішній ресурс людини, творчу здібність. Невирішеним залишається питання, чи є креативність складником розумової та інших видів обдарованості, чи її варто досліджувати як самостійний, специфічний вид обдарованості.

Аналіз наукової літератури за даною проблемою показує, що творчий потенціал властивий кожній дитині та дає можливість визначити шляхи його розвитку. Творчість - це звичайна природна функція мозку, що проявляється в діяльності за наявності спеціальних умов та можливостей до того чи іншого виду діяльності [14, с. 52]. Творчість може виявлятися в будь-якій діяльності – викладацькій, науковій, спортивній, торгівлі, у побуті, кулінарії, тому її досліджують не як якийсь особливий вид діяльності, а як характерний стиль діяльності. Більше того, на думку деяких дослідників, креативність – це не єдиний чинник, а сукупність різних здібностей, кожна з яких може бути представлена різною мірою у тієї чи іншої людини [14, с.52]. Тобто в одному виді діяльності дитина може проявляти надзвичайні творчі можливості, а в іншому – виявитися зовсім нетворчою, що легко пояснити відсутністю

здібностей до цієї діяльності. Це положення має помітне значення для практичної педагогіки, тому що сприяє вчителю побачити своєрідну індивідуальну креативність кожної дитини.

Творчі здібності частіше розкриваються в тій діяльності, до якої у дитини є певні вподобання, інтерес. Розкрити її вид та відповідно розвивати в ній креативність можна, якщо прилучати дитину змалку до різних видів діяльності, підштовхувати до самостійного мислення, до радості власних відкриттів, а далі – до постановки проблем, комбінації набутих знань.

Нині більшість дослідників вимірюють чотири основні показники креативності за допомогою тесту П. Торренса: гнучкість, швидкість, оригінальність та розробленість. У деяких вітчизняних та зарубіжних дослідженнях зазначається, що між цими характеристиками наявні досить тісні зв'язки. Але в дослідженні науковця М. С. Єгорової жоден показник креативності не був стабільним на проміжку від 6 до 10 років. На думку автора, це свідчить про чутливість креативності до зовнішніх впливів (особливо навчання й виховання) [36, с. 181]. Таку тенденцію помічають й інші автори та підкреслюють на важливості розвитку креативності у дитячі роки.

Творчість, що розглядається як психічний процес, тісно пов'язана з іншими психічними процесами. Головним психічним процесом, який регулює творчу діяльність, є сприйняття. Сенсорна сфера творчих людей характеризується такими особливостями [36, с. 182]:

- неабиякою чутливістю до субсенсорних підказок;
- умінням бачити дефекти, неточності, унікальні й незвичайні властивості в самих об'єктах;
- «синтетичністю», «комплексністю» сприйняття, яка допомагає уловити схожість між об'єктами там, де для іншого, «аналітичного» типу сприйняття, воно відсутнє;
- особливим інтуїтивним баченням значущого, головного, що дає змогу сприймати нові функціональні використання об'єктів.

Таким чином, сприйняття володіє всіма ознаками креативності і його можна віднести до творчих здібностей [31, с. 175]. У самому сприйнятті «готується» матеріал для майбутньої роботи мислення. Тому з метою розвитку творчих здібностей необхідно навчити дітей «бачити», сприймати світ, орієнтувати їх на мисляче, активне сприйняття, яке допомагало б актуалізації набутих знань для розв'язанні конкретних проблем.

Важливе значення у процесі творчої діяльності мають уява, фантазія, інтуїція, не усвідомлені компоненти розумової активності. їх вважають природною основою будь якої творчої діяльності. Навіть більше того - уява й фантазія розширюють знання ті інтереси дітей, оскільки не обмежені ні майбутнім, ні минулим. Вони допомагають бачити і порушувати проблеми.

Зазначимо ще одну творчу здібність, яка ґрунтується на високій лабільності нервових процесів, гнучкості, уяві, рухливості пластичності мислення – це здатність до імпровізації. Вона здійснюється без попередньої підготовки на основі миттєвої асоціації й виявляється в оригінальному рішенні, підході, інтуїтивному виникненні ідеї.

До головних характеристик креативності відносять вигадку, дар передбачення, настирливість, ініціативність, геніальність, високу самоорганізацію і працездатність. Особистість, яка володіє цими якостями, отримує задоволення не тільки в досягненні мети, а м у самому процесі творчості.

П. Торренс зазначає, що оскільки спадковість не є основним показником майбутніх творчих досягнень, то основну увагу потрібно звертати на чинники зовнішнього середовища, що можуть як позитивно, так і негативно впливати на розвиток здібностей [46, с. 111]. На думку психолога, для прояву й розвитку творчих здібностей дитини важлива підтримка оточення і, в першу чергу, батьків та інших дорослих. Сім'я спроможна як розвинути, так і знищити творчий потенціал дитини ще в дошкільний період.

Досліджуючи вплив родини на формування креативної особистості, психологи виділяють такі параметри сімейного виховання:

- гармонійність - негармонійність відносин між батьками та дітьми;
- спільність або відсутність захоплень в інтелектуальній сфері;
- творча – нетворча особистість батьків як взірць для ідентифікації;
- очікування батьків по відношенню до дитини [74,с. 87].

У дослідженнях Гетцельса й Джексона виявлено, що рівень матеріального становища сім'ї не відіграє особливої ролі в розвитку здібностей дитини. Більш суттєво впливають професія батьків, їхній соціальний статус і позиція стосовно дітей. У таких родинах заохочується інтелектуальна зацікавленість дитини, надається значна свобода виборі інтересів, стимулюється інтелектуальна діяльність і створюються умови для прояву індивідуальних особливостей [36, с. 323]. Нерідко креативні діти настільки захоплюються своїми особливими інтересами, що їхня поведінка стає ексцентричною. Незвичні вчинки й поведінку дітей батьки повинні сприймати як цікаві, перспективні і не показувати свою незадоволеність, роздратованість. Сприйняття й цінності такої дитини значно різняться від тих, що властиві їхнім одноліткам. Креативна дитина потребує розуміння й підтримки Дорослих, і родина має забезпечити їй психологічний захист, зміцнити саморозуміння й самоприйняття.

Американський психолог Дж. Гауен надає цілий ряд корисних порад батькам, як переймаються розвитком творчих здібностей дитини. Він помічає, що в родині потрібно допомагати дитині долати непорозуміння з боку дорослих, потрібно підтримувати необхідну для творчості атмосферу, негативну реакцію ровесників. «Чим ширше ми відкриваємо можливості для конструктивної творчості, – зазначає Дж. Гауен, – тим більш щільно затуляються клапани деструктивної поведінки. Дитина, яка позбавлена позитивного творчого виходу, може направити свою творчу енергію в зовсім небажаному напрямку» [76, с. 120].

Показниками розвитку творчих здібностей молодших школярів є: оригінальність (здатність молодшого школяра давати неординарні відповіді, що вимагають прояву творчості), абстрактність назви (здатність

трансформації образної інформації в словесну), швидкість (здатність дитини продукувати велику кількість осмислених ідей) творчого мислення; невербальна уява (створення учнями нових образів об'єктів: навколишньої дійсності); наочно-образне мислення (оперування молодшим школярем різними образами і наочними уявленнями під час вирішення задач); позитивне емоційне ставлення до творчого вчителя; емоційні переживання дитини, що виникають в процесі, творчої діяльності; творча мотивація (внутрішні спонукачі до творчої діяльності, пов'язані із задоволенням потреби дитини в творчості).

П. Торренс, В. М. Дружинін, Д. Б. Богоявленська, В. С. Юркевич виділяють дві фази розвитку креативності. Перша фаза характеризується відсутністю будь-якої спеціалізації – дитина творить у різних напрямках культури. Цей сензитивний період розвитку креативності припадає на вік від 3 до 5 років. Механізм її формування – наслідування значущому дорослому як креативному зразку. У дитини з'являється потреба діяти як дорослий, зрівнятися з ним. У дошкільників спостерігається масовий прояв творчості, котрий відображає природну поведінку дитини, бо в неї відсутній досвід, що заважає їй творити. В. С. Юркевич називає цю креативність «наївною», а П. Торренс вважає природним даром [36, с. 193]. Згодом, в процесі розвитку, помічається схильність дитини до того або іншого виду занять і у віці 13 - 20 років виникає «спеціалізована» креативність, тобто здатність до творчості у певному виді діяльності. На цьому етапі особливого значення набуває професійний зразок.

Для розвитку креативності необхідно мати вольові якості, які виховуються в родині з більш жорсткими умовами. Можна бути креативною особистістю, зазначають психологи, але не досягти ніяких результатів при відсутності внутрішньої витримки, підтримки ззовні. Для творчої самореалізації необхідні психологічна свобода і психологічна безпека. Батьки повинні навчити дитину відстоювати свої оригінальні погляд, долати непорозуміння оточуючих, розвивати мотивацію досягнення, ціннісні

орієнтації, що дає можливість реалізації творчих рішень. Відсутність креативності здебільшого є наслідком авторитарної, жорсткої системи виховання, і подавляє структури власного «Я» дитини, які здатні протистояти тиску середовища. Особливо небезпечно, коли це відбувається до першого народження особистості, приблизно в трирічному віці.

У зв'язку з цим на думку Д. Б. Богоявленської основною умовою розвитку креативності є розвиток особистості дитини. У дітей з високим рівнем креативності до 7 років практично сформовані найважливіші характеристики особистості – позитивне відношення до себе і оточуючого світу, розвинена рефлексія; діти із середнім та низьким рівнем креативності мають середній та низький рівень розвитку особистісних якостей [74, с. 75]. Отже, аби не знищити творчого потенціалу дитини, не загальмувати її розвиток, потрібно не тільки розвивати креативність, а й створювати умови для розвитку її особистісних якостей, бажання діяти відповідно до загальнолюдських цінностей і домагатися результату.

Вчителю, що вдумливо вивчає учнів, для правильної організації навчально-виховного процесу та індивідуального підходу в навчанні і вихованні важливо знати, до чого виявляє здатність його учень, і в якій мірі виражені ці здібності. Про здібності учня можна судити, спостерігаючи його прояви у відповідній діяльності. Практично судити про здібності можна по сукупності таких показників[74, с.76]:

- 1) по швидкому просуванню (темпу просування) учня в оволодінні відповідною діяльністю;
- 2) за якісним рівнем його досягнень;
- 3) по сильній, дієвій та стійкій схильності дитини до занять цією діяльністю.

У молодшому шкільному віці в перші дні відбувається розділення гри і праці, тобто діяльності, здійснюваної заради задоволення, яке отримає дитина в процесі самої діяльності і діяльності, спрямованої на досягнення об'єктивно значущого і соціально оцінюваного результату. Це розмежування

гри і праці в тому числі і навчальної праці, є важливою особливістю шкільного віку.

Значення уяви в молодшому шкільному віці є вищою і необхідною здатністю людини. Разом з тим, саме ця здатність потребує особливої турботи в плані розвитку. А розвивається вона особливо інтенсивно у віці від 5 до 15 років. І якщо цей період уяви спеціально не розвивати, в подальшому настає швидке зниження активності цієї функції [74, с. 76].

Разом зі зменшенням здатності людини фантазувати стає біднішою і сама особистість, знижуються можливості творчого мислення, гасне інтерес до мистецтва, науки.

Молодші школярі велику частину своєї активної діяльності здійснюють за допомогою уяви. Їх гра – плід буйної роботи фантазії, вони із захопленням займаються творчою діяльністю. Психологічною основою останньої також є творча уява. Коли в процесі навчання дітям доводиться за необхідне усвідомити абстрактний матеріал і їм потрібні аналогії, опори при загальному недоліку життєвого досвіду, на допомогу дитині теж приходять уява. Таким чином, значення функції уяви в психічному розвитку велике.

Однак, фантазія, як і будь-яка форма психічного відображення, повинна мати позитивний напрямок і розвиток. Вона повинна сприяти кращому зі знання навколишнього світу саморозкриття і самовдосконалення особистості, а не переростати в пасивну мрійливість, заміну реальному житті мріями. Для виконання цього завдання необхідно допомагати дитині використовувати свої можливості уяви у напрямі прогресивного саморозвитку, для активізації пізнавальної діяльності школярів, зокрема розвитку теоретичного, абстрактного мислення, уваги, мови і в цілому творчості. Діти молодшого шкільного віку дуже люблять займатися художньою творчістю. Воно дозволяє дитині в найбільш повній вільній формі розкрити свою особистість. Вся художня діяльність будується на активній уяві, творчому мисленні. Ці функції забезпечують дитині новий, незвичний погляд на світ.

Слід зазначити, що для школяра взагалі характерно пізнавальне ставлення до світу. Така допитлива спрямованість має об'єктивну доцільність. Інтерес до всього розширює життєвий досвід дитини, знайомить його з різними видами діяльності, активізує його різні здібності.

Діти, на відміну від дорослих, здатні виявляти себе в художній діяльності. Вони із задоволенням виступають на сцені, беруть участь в концертах, конкурсах, виставках і вікторинах. Розвинена здатність уяви, типова для дітей молодшого шкільного віку, поступово втрачає свою діяльність в міру збільшення віку.

Перед школою завжди стоїть мета: створити умови для формування особистості, здатної до творчості і готової обслуговувати сучасне виробництво. Тому початкова школа, що працює на майбутнє, повинна бути зорієнтованими на розвиток творчих здібностей особистості.

1.3. Уроки трудового навчання як ефективний засіб розвитку творчих здібностей учнів початкових класів

Трудове навчання – обов'язкова умова і складова частина навчання, виховання і розвитку дитини на початковому ступені загальноосвітньої школи реалізується засобами різноманітної урочної та позаурочної діяльності учнів.

М. Левіна вказує, на те, що на уроках праці в школі або вдома з батьками, а пізніше самостійно діти можуть навчитися безлічі цікавих і корисних речей: роботі з папером і вишивці, шиттю і виготовленню виробів з природного матеріалу, роботі по дереву і ліпленні з пластиліну, можуть навчитися випалювати і шити м'які іграшки, спробувати себе в ролі кухаря або кулінара, а може бути, дитині більше сподобається бути актором лялькового театру і одночасно - господарем цього театру [77, с.47].

Виготовляючи що-небудь своїми руками, діти розвивають увагу і пам'ять, привчаються до акуратності, наполегливості і терпінню. Все це

допоможе дитині в школі, особливо при опануванні письма, та й в подальшому його житті, ці якості будуть не зайвими.

Праця - це творча робота дитини з різними матеріалами, в процесі якої вона створює корисні і естетично значущі предмети і вироби для прикраси побуту (ігор, праці, відпочинку). Така праця є декоративною, художньо-прикладної діяльністю дитини, оскільки при створенні гарних предметів вона враховує естетичні якості матеріалів на основі наявних уявлень, знань, практичного досвіду, придбаних в процесі трудової діяльності і на художніх заняттях.

Найбільш ефективно розвиваються творчі здібності в художній праці.

Зміст художньої праці першокласників складають:

- робота з папером, картоном (аплікація з різнофактурного паперу, в поєднанні з тканинами, природними матеріалами, виготовлення декоративних панно, об'ємних і площинних предметів і конструкцій для оформлення свят та розваг, декорацій, сувенірів);

- робота з природним матеріалом (виготовлення дрібних і великих скульптур, складання декоративних букетів з сухих і живих рослин);

- робота з глиною (створення декоративних прикрас, виготовлення дрібних скульптур, іграшок-сувенірів, лялькової посуду);

- робота з тканиною, нитками (декоративна аплікація з тканини, плетіння з синтетичної пряжі, виготовлення декоративних прикрас і предметів побуту, одягу, театральних і декоративних іграшок і сувенірів із синтетичних тканин) [77, с.48].

Для молодших школярів найдоступніший і легко піддається обробці матеріал - папір. Робота з папером - це робота з матеріалом, що має своє обличчя, що володіє конструктивними і пластичними властивостями. Виготовлення виробів з паперу сприяє розвитку м'язів кистей рук, удосконалює окомір у дитини, готує його до вироблення навичок письма, сприяє естетичному розвитку дітей, набуття ними умінь грамотно підбирати поєднання кольорів паперу, форм і розмірів комплектуючих виробів деталей.

Дітям дуже подобається виконувати вироби зі смужок паперу. Цей вид роботи створює великі можливості для творчості дітей.

Дитина самостійно відкриває нові способи і форми згинання для отриманого потрібного елемента. При цьому яскраво проявляється фантазія дитини, оскільки вона створює все нові і нові комбінації і часом сама дивується з того, що у неї вийшло. Діти можуть дуже довго займатися цим видом виробів, не бажаючи визнавати, що роботу закінчено, оскільки у них постійно народжуються нові ідеї. Навколишня природа радує великою кількістю форм і кольору. Кожна пора року багата своїми природними дарами: від красивих зелених травинок і квіткових пелюсток до багатих плодів осені і сухих, на перший погляд, непомітних рослин, які ми вважаємо бур'янами. Природа багата матеріалом, який діти можуть використовувати в грі. Цінність таких ігор полягає в тому, що дитина черпає натхнення безпосередньо з природи і створює неповторні речі. У природних матеріалах діти бачать красу і узгодженість форм, гармонію, крім того, вони дізнаються характерні особливості матеріалів: запах, колір, форму, будову. Надалі, маючи певний досвід, вони здатні відповісти на різноманітні питання: що буває твердим, соковитим, м'яким? Що росте на соснах і ялинках? Які дерева бувають листяними і хвойними? Що росте на лузі, в полі? Що буває великим і маленьким, заокругленим і гострим? У дітей не тільки збагачується словниковий запас, а й розвивається аналітичне мислення: вони прагнуть співвіднести з побаченим свої вироби, дати їм образні назви. Практично немає такого природного матеріалу, який не можна було б використовувати для виробів, немає і встановлених правил, як його використовувати [81, с.8].

Особливо виділяються уроки роботи з глиною - ліплення. Уроки ліплення сприяють формуванню таких якостей особистості, які є для людини не якимись специфічними (необхідними тільки для цієї та подібної роботи), а загальнозначущими. Ці заняття розвивають розумові здібності учнів, розширюють їх художній кругозір, формують моральні уявлення і сприяють формуванню творчого ставлення до навколишнього світу. Особлива увага

приділяється декоративно-прикладному мистецтву. Діти із задоволенням ліплять декоративні іграшки за мотивами народних зразків, посуд, настінні рельєфи, декоративні маски. Першокласники знайомляться з народними промислами. Крім того, всі ці вироби дуже чітко тяжіють до цього декоративно-прикладного мистецтва і тісно пов'язані з життям. Уроки рукоділля також взаємопов'язані з уроками малювання. Діти привчаються підбирати кольори ниток для вишивання, дізнаються, що в залежності від особливості виробу, його конструкції і призначення підбираються тканини відповідної якості і кольору. Крім того, велике значення має підбір візерунка для вишивання, вміння красиво виконувати обробку виробу[81, с.8].

Приходячи на уроки трудового навчання, діти мають поринати в атмосферу творчості, пошуку нового, піддавати сумнівам постійні істини. Створення такої атмосфери справа складна, але необхідна. У літературі знаходимо різні поняття: «педагогічне середовище пізнання», «середовище продуктивного пізнання», «середовище навчання». Це середовище взаємодії інформаційної, психологічної, пізнавальної, педагогічної сфери.

Завдяки збалансованості функцій того, хто вчить, і того, хто вчиться, створюють комфортні умови для творчого розвитку дитини. Учитель має спрямувати розвиток дитини за напрямками:

- а) дитина пізнає, сприймає й засвоює навколишнє середовище;
- б) дитина впливає на навколишнє середовище;
- в) дитина здобуває здатність до орієнтації й саморегуляції, у неї формується особистий підхід до явищ, середовища, вчинків, а знання стають практично спрямованими [72, с. 15].

Окрім цього, вчитель повинен виховувати культ знання, застосовуючи широку інформованість, тому що розвиток особистості породжує незалежність думки. Тобто вчитель мусить сам опанувати модель продуктивного пізнання й упроваджувати її у своїй діяльності, пізніше її може бути покладено в основу розвитку творчого потенціалу учнів. При

цьому вчитель має усвідомити зміст і значення кожної ланки моделі, дотримуючись алгоритму [86, с.17]:

- а) пізнання – знайомство з ідеєю, проблемою;
- б) сприйняття – зіставлення нового зі своїм досвідом, переросмислення інформації;
- в) засвоєння – зіставлення власного досвіду з досвідом навколишнього середовища, установлення причинно-наслідкових зв'язків, перегляд накопиченого, наявних засобів, методів, бажання вдосконалити те, що вже існує;
- г) вплив – вибір засобів, методів нової дії, реалізація, порівняння результатів особистісного впливу.

Важливим для вчителя є оволодіння вмінням постійно ставити учня в такі умови, коли той самостійно повинен приймати рішення. У центрі уваги педагогів має перебувати не середній учень, а кожен школяр як особистість у своїй унікальності. Навчання має орієнтуватися на учня, що свідомо ставиться до всіляких засобів пізнання.

Творчий початок породжує в дитині живу фантазію, уяву. Творчості притаманне бажання зробити щось, що до тебе ще ніким не було зроблено, або хоча б те, що до тебе існувало, зробити по-новому, по-своєму, краще.

От такий творчий початок мистецтво й виховує в людині і в цій своїй функції воно нічим не може бути замінено. За своєю дивною здатністю викликати в людині творчу фантазію воно посідає, безумовно, перше місце серед усіх різноманітних елементів, що становлять складну систему виховання людини.

Шляхи розвитку творчих здібностей учнів[86, с.17]:

- залучення до пошукової діяльності;
- активні методи навчання (гра, вільна творча діяльність, креативне мислення, проектна діяльність);
- розвиток пізнавальних інтересів;

- розвиток творчих здібностей засобами конструювання й моделювання; виховання творчого ставлення до праці; розвиток технічних здібностей шляхом залучення до гурткової роботи;

- формування національної свідомості шляхом відродження народних ремесел.

Здійснюючи в процесі навчання праці розумове виховання й розвиток учнів, треба водночас працювати над розвитком і вихованням у них творчих здібностей. Одним з прийомів формування цих здібностей є створення проблемних ситуацій.

Такі завдання, які спонукають учня до самостійного розв'язання технічного завдання, сприяють розвитку в нього творчих здібностей.

Важливим засобом розвитку в учнів творчих конструкторських здібностей є аналіз і планування трудового завдання. Наприклад: перед початком роботи вчитель з учнями детально аналізує об'єкт праці – розглядає матеріали, з яких виготовлятиметься виріб, послідовність його виготовлення, способи з'єднання окремих частин тощо. Поряд з аналізом учні записують план, за яким виконуватимуть роботу. Такий запис плану роблять учні II і III класів. У I класі замість записаного плану вчитель дає предметний, або у вигляді малюнків на великому аркуші паперу. За таким планом учні працюють більш самостійно, творчо, виявляють винахідливість [91, с. 17].

Починати розвиток творчих здібностей потрібно з найпростіших завдань, поступово ускладнюючи їх, щоб самостійність учнів зростала і в підсумку вони могли конструювати вироби, розробляти технологію, організовувати свою працю.

Для творчої спрямованості навчання учнів на уроках трудового навчання необхідно використовувати конструювання за зразками, вирішення технічних і технологічних творчих завдань. На системі об'єктів праці необхідно демонструвати напрями ускладнення технічних і технологічних завдань від об'єкта до об'єкта.

Підбираючи завдання відповідної складності, учнів необхідно залучати до вдосконалення виробничих процесів (знарядь праці, технології, організації праці). Для цього їм доводиться вносити свої пропозиції, спираючись на власний досвід та застосовуючи свої знання і вміння в нових умовах.

Таким чином, ми бачимо, що процес формування в учнів творчих здібностей досить складний. Він потребує системного підходу та наполегливої і систематичної праці як учителя зі створення умов для формування в учня творчих здібностей, так і самого учня, який повинен прагнути до самоосвіти та самовдосконалення.

РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ

2.1. Сучасний стан сформованості творчих здібностей молодших школярів (за результатами експерименту)

Розвиток творчих здібностей молодших школярів є соціальною необхідністю в умовах сьогодення. Слід зауважити, що для того, щоб сприяти розвитку творчих здібностей у молодших школярів потрібно: спиратись на ті нахили дитини, які у неї виявились; максимально використовувати інтерес дитини до творчої діяльності; для досягнення значних успіхів необхідна ґрунтовна мотивація діяльності; орієнтувати дитину на суспільну значущість діяльності; обережно направляти процес розвитку творчих здібностей; організовувати та направляти розвиток творчих здібностей як вид діяльності.

Нами було проведено констатувальний експеримент на базі СШ №5 м. Вінниця, в якому взяли участь 25 учнів 4-А класу.

У процесі констатувального експерименту були поставлені і вирішувалися такі завдання:

- 1) визначити рівень розвитку творчих здібностей молодших школярів у процесі трудового навчання;
- 2) виявити уміння учнів творчо підходити до вирішення поставленого завдання;
- 3) визначити вміння учнів давати естетичну оцінку власноручно виготовленим виробам;

У ході дослідження ми визначили критерії розвитку творчих здібностей молодших школярів у процесі трудового навчання. Мотиваційно-особистісний критерій – позитивне ставлення до творчої діяльності, прагнення заохочення власної діяльності, цілеспрямованість, відповідальність, старанність, впевненість, самостійність, оригінальність,

швидкість, здатність до співпраці, самовдосконалення. Емоційно-аксіологічний критерій – емоційно-почуттєве ставлення до праці, емоційне задоволення від самого процесу праці, її результатів, інтерес і потреба в предметно-перетворювальній діяльності, система ціннісних орієнтацій дитини у праці, її оцінні судження, соціальні установки. Діяльнісний критерій – наявність досвіду в предметно-перетворювальній діяльності, сформованість організаторських і виконавських умінь і навичок, виявлення при цьому ініціативи, активності, самостійності, творчості, відповідальності, потяг до гармонії у процесі та результаті діяльності.

Визначені критерії та їх показники зумовили якісну характеристику рівнів (низький, середній, високий) розвитку творчих здібностей молодших школярів у процесі трудового навчання.

Низький рівень: слабе виявлення основних компонентів творчого розвитку; відсутнє позитивне ставлення до творчої діяльності; переважає пасивна позиція, що спричиняє лише репродуктивний характер діяльності; слабо виражене емоційно-почуттєве ставлення до праці, бажання до співпраці, самовдосконалення, самостійності, старанності, експериментування, оригінальності; відсутнє задоволення від процесу праці; слабо виражена потреба в предметно-перетворювальній діяльності; виникають труднощі при оцінці власної діяльності та її результатів; ціннісні орієнтації у праці носять примітивний характер; слабо виражена особистісна оцінна позиція; за аналогією встановлюються образно-асоціативні зв'язки; відсутні самостійні міркування про художні образи; переважає стереотипне мислення; процес узагальнення не пов'язаний із спостереженням; відсутня потреба у пошуковій діяльності; ситуативна, мінлива, нестійка активність, що збуджується зовнішніми чинниками; важко переносити та використовувати знання у нових нестандартних ситуаціях; недостатньо розвинені трудові вміння і навички, що утруднює процес включення їх у предметно-перетворювальну діяльність; неспроможність до

відтворення навіть готових зразків; виготовляючи вироби, процес створення зорового образу предмета і його зображення відбувається без потрібної опори на аналіз характерних ознак; немає конкретизації індивідуальних ознак предмета; переважає схематичне, стереотипне зображення, роботи примітивні, фрагментарні; у роботах відсутня цілісність декоративного образу.

Середній рівень: нестабільне виявлення основних компонентів творчого розвитку; творчість, ініціатива, відповідальність, старанність, активність у діяльності наявні, але, як правило, ситуативні і потребують додаткового стимулювання; переважає відтворювальний або частково-евристичний характер діяльності; у процесі трудової діяльності керуються як зовнішніми, так і внутрішніми мотивами; спостерігається бажання до співпраці, самовдосконалення, але потребує додаткового стимулювання; не досить яскраво виражена особистісна оцінна позиція; визначаються образно-асоціативні зв'язки, але міркування здійснюється за перевіреним способом, асоціації цікаві, однак неоригінальні; недостатній рівень абстрагування спричиняє потребу у сторонній допомозі, щоб знайти цікаві способи розв'язання завдань, нестереотипні відповіді; не завжди виділяються основні індивідуальні ознаки предмета; недосконало здійснюється аналіз виділених властивостей; узагальнення не завжди проходить у процесі спостереження навколишньої дійсності; позитивне ставлення до виконання творчих завдань, але художні образи не завжди виразні, присутні ознаки схематизму, тому потребують певного удосконалення; наявне задоволення від результатів творчої діяльності; у випадку виникнення труднощів зникає інтерес до занять і виникає потреба у додатковому стимулюванні;

Високий рівень: яскраво виражене творче спрямування особистості; у процесі трудової діяльності наявні ініціатива, активність, старанність, самостійність, оригінальність; у предметно-перетворювальній діяльності переважає творчий характер; яскраво виражена емоційно-особистісна оцінна позиція; предметно-перетворювальна діяльність емоційно насичена;

достатньо висока конструктивність мислення; процес створення зорового образу предмета і його зображення триває за активного аналізу і синтезу характерних ознак; незалежність суджень, відступ від стереотипності; наявне прагнення відшукати оригінальні відповіді, дати найкращі характеристики, назви образів; сформовані організаторські та виконавські уміння та навички; для творчих робіт характерні цілісність декоративного образу, композиційна завершеність, яскравість образів, доповнення фоновими деталями, що допомагають глибше розкрити зміст задуму; у процесі переробки реальної форми в декоративну з'являється новизна асоціацій.

Констатувальним етапом педагогічного експерименту передбачено тестове обстеження учнів. Для обробки результатів тестування використано такі якісні рівні тестових показників: високий рівень – 71-100%, середній рівень – 40-70%, низький рівень – 0-39%.

Учням було наголошено, що всі їхні відповіді будуть правильними. Під час тестування була створена сприятлива емоційна атмосфера. Тестування проходило у формі гри. Інструкцію до виконання тестових завдань учні отримали в усній формі з детальним пояснення кожного етапу здійснення роботи.

Перед виконанням завдання «Намалюй картинку» кожен учень отримав усну інструкцію: “У вас є кольорова фігура. Придумайте будь-яку картину, частиною якої була б ця фігура. Це може бути будь-який предмет, явище, розповідь. Коли ви закінчите малюнок, придумайте до нього назву”. Час виконання 10 хвилин.

Високий рівень оригінальності мислення виявили лише 5,8% учнів. Придумати малюнок, частиною якого була б фігура дітям не важко, але відійти від стереотипів та проявити оригінальність мислення змогли лише деякі (табл.1.1).

Таблиця 1.1

**Розподіл учнів за рівнями розвитку творчих здібностей
«Намалюй картинку»**

Показник	Рівень		
	низький	середній	високий
	%	%	%
оригінальність	82,8	11,4	5,8
старанність	69,7	15,3	15,0

Перед виконанням завдання «Заверши малюнок» учні отримали усну інструкцію: «На аркуші паперу намальовані незакінчені фігурки. Якщо додати до них лінії, то отримаємо цікаві предмети або сюжетні картинки. Намагайтесь придумати такі картинки або історію, які ніхто більше придумати не зможе. Придумайте цікаві назви для кожного малюнка». Час виконання 10 хвилин. Тест показав високий показник швидкості генерування ідей (високий рівень виявили 33,5% учнів). Це можна пояснити тим, що дітям пропонуються подібні завдання на уроках. Крім того, у цьому віці учні в змозі побудувати невеликий ряд асоціативних зв'язків. Результати тесту за цим показником наведені у табл. 1.2.

Таблиця 1.2

**Розподіл учнів за рівнями розвитку творчих здібностей
«Заверши малюнок»**

Показник	Рівень		
	низький	середній	високий
	%	%	%
швидкість	25,5	41,0	33,5
гнучкість	58,4	34,9	6,7
оригінальність	70,6	21,0	8,4
старанність	37,7	46,2	16,1

Однак тест 2 виявив низький рівень оригінальності мислення (табл.1.2). Здебільшого молодші школярі зображували пташку, дерево, іграшки, блискавку, обличчя, предмети побуту, оригінальність яких оцінювалась найнижче; характерними були зображення конкретних речей, абстрактні поняття залишались поза увагою.

Результати гнучкості мислення представлені у табл. 1.2. 58,4% учнів показали низьку гнучкість мислення: здебільшого малювали предмети, які належать до двох-чотирьох категорій, при чому до числа категорій ми відносили як малюнки, так і їх назви.

Показники старанності теж є не надто високими, що вказує на формальний підхід до виконання практичних завдань. Результати тесту за даним показником представлені у табл. 1.2.

Перед виконанням роботи «Лінії» учні отримали усну інструкцію: “Побудуйте якомога більше предметів або сюжетних картинок з кожної пари ліній. Ці лінії мають складати основну частину вашого малюнка. Олівцем домалюйте лінії до кожної пари, щоб картина була завершеною. Придумайте назву до кожної картинки”. Час виконання 10 хвилин.

У даному тесті, оцінюючи оригінальність, ми давали додаткові бали за нестандартність мислення та відхилення від загальноприйнятого, що проявляється в об’єднанні декількох вихідних фігур, які повторюються (пар паралельних ліній), в єдиний малюнок. Результати даного тесту показали найнижчу оригінальність мислення (табл. 1.3).

32,5% учнів показали високий показник швидкості мислення. Кількісна характеристика швидкості мислення за результатами даного тесту наведена у табл.1.3.

Таблиця 1.3

Розподіл учнів за рівнями розвитку творчих здібностей “Лінії”

Показник	Рівень		
	низький	середній	високий

	%	%	%
швидкість	28,3	39,2	32,5
гнучкість	41,6	56,2	2,2
оригінальність	97,6	2,4	0
старанність	33,5	46,2	20,3

Що стосується гнучкості мислення, то результати вказали на те, що учням важко виходити за межі певної категорії під час малювання, оскільки 41,6% учнів у своїх роботах представили не більше 4 категорій. Максимальну кількість категорій, використали у своїх роботах лише 2,2% учнів.

Аналізуючи результати, варто зазначити, що лише 20,3% учнів тяжіють до суттєвої деталізації образів, виявляють старанність при виконанні роботи, тоді, як 33,5% учнів виявили низький показник старанності. Ми пояснюємо це тим, що для дітей при виконанні роботи характерна зайва несуттєва деталізація образів.

Таким чином, підсумовуючи дані тесту, високий рівень швидкості мислення продемонстрували в середньому 33% учнів, середній – 39% учнів, низький – відповідно 28%. Високий рівень гнучкості мислення в середньому продемонстрували 4,4% учнів, середній – відповідно 45,5%, низький – 50,1% дітей. Високий рівень оригінальності мислення в середньому продемонстрували 4,7% учнів, середній – 11,6%, низький – 83,7% дітей. Високий рівень старанності в середньому продемонстрували 17,1% учнів, середній – відповідно 35,9%, низький – 47% дітей.

Загальні результати тестування свідчать про незадовільний стан творчого розвитку молодших школярів. На рисунку 1.1 представлена порівняльна діаграма розвитку творчих здібностей учнів.

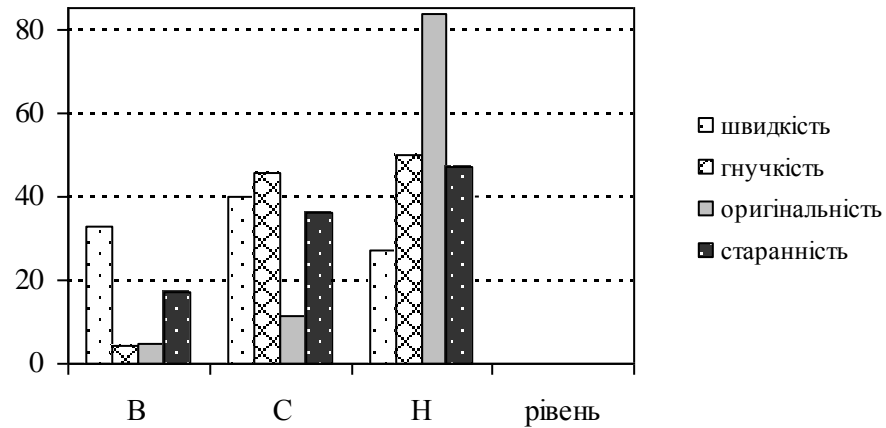

Рис. 1.1. Порівняльні діаграми розвитку творчих здібностей учнів (усереднені показники) за результатами тестування, %

Ми визначити загальну кількісну характеристику стану творчого розвитку молодших школярів, використовуючи отримані результати тестування. Сумарний показник тестів представлений у порівняльній діаграмі на рис.1.2.

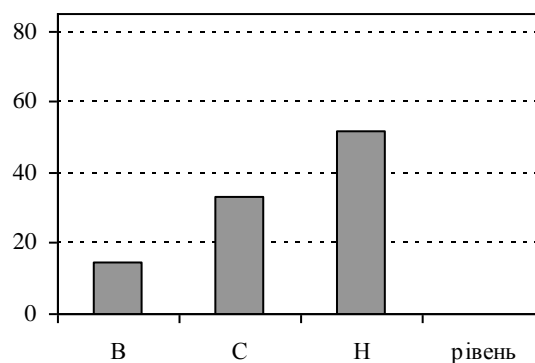

Рис. 1.2. Рівні розвитку творчих здібностей молодших школярів за сумарними показниками тестів, %

Таким чином, результати тестування засвідчили переважну тенденцію низького рівня творчого розвитку молодших школярів. Однак вони не можуть виступати безапеляційною оцінкою ситуації, яка склалася, хоча є проблеми, які гальмують цей процес. Слід більше працювати над використанням можливостей свого творчого потенціалу, більше часу приділяти творчим процесам.

Таким чином, молодшим школярам необхідно запропонувати певну

методичну програму, яка допоможе їм розвинути свої творчі здібності.

2.2. Використання народних ремесел на уроках трудового навчання як засіб формування творчих здібностей молодших школярів

Говорячи про методичну сторону вивчення основ народної культури в початкових класах, не можна не сказати про те, що вчителю потрібно звертати увагу на те, щоб праця учнів мала свідомий і творчий характер. Цього можна досягти, створюючи відповідні умови для практичної роботи і використовуючи різні методи навчання.

До ефективних педагогічних умов творчого розвитку учнів початкових класів на уроках трудового навчання належать наступні:

- стимулювання емоційно-почуттєвої сфери школярів;
- сприяння дієвості уяви і фантазії дітей;
- різноманітність способів реалізації художнього образу в практичній діяльності (самовираження) учнів.

Однією з них є вступна бесіда. Вона повинна бути змістовною і емоційною, стрижнем уроку, його смисловою основою.

Для того, щоб любити і розуміти українську народну художню культуру, необхідно про неї замислюватися; замислюватися можна лише над тим, що цікаво, для виникнення інтересу потрібні відповідні знання. Саме вступна бесіда дозволяє викликати в учнів певний рівень знайомства, тобто необхідну базу вражень, знань, якими вони і будуть керуватися в своїй практичній діяльності.

Зі змісту бесіди до уроків вивчення основ народної культури учні повинні отримати уявлення як мінімум:

- а) про культурно-історичне значення народних художніх ремесел;
- б) про художні переваги і своєрідності виробів;
- в) про художній образ, особливості символіки, орнаменту;
- г) про зв'язок народної культури із сучасністю.

Звичайно, цілісний комплекс знань діти отримують не з однієї бесіди, а з їх серії, але, вимоги, що висуваються до кожної бесіди досить серйозні. Головне, на що слід звернути увагу дітей, наступне: народне мистецтво завжди традиційне. З покоління в покоління в ньому передаються не просто певні прийоми ремесла, а цілий світогляд народу, його духовна культура. У виборі тем, їх образному вирішенні, орнаментальної символіки майстер керується художньо-естетичними поняттями, і в першу чергу традицією.

Щоб допомогти дітям розібратися в змісті окремих видів народного мистецтва, необхідно, перш за все, з'ясувати з ними коло сюжетів, мотивів, які майстри вибирають. Можна помітити, що ці сюжети є загальними для цілого ряду різних ремесел. Наприклад, такі мотиви, як сонце, жінка, кінь, птах, рослини зустрічаються і в вишивці, і в пряниках, і в розпису посуду, і в глиняній іграшці, в писанках. Всі ці мотиви є символічними, оскільки творчість народного художника диктувалося всім укладом життя. Саме народне мистецтво допоможе дитині зрозуміти, наскільки порядок селянського життя в українському селі був співзвучний природі, визначаючись цілком річним обертом сільськогосподарських робіт. У певну пору починали орати землю і сіяти, косити траву, жати хліб. В це ж коло природно вписувалися свята, час яких також ніколи не визначався довільно. Все життя селянина було пов'язано із землею, залежало від її родючості. Земля була живою істотою: в певну пору вона «засинала» і «прокидалася», поїла, годувала і одягала людей. Образ матері - землі узагальнений і закріплений в численних символах жіночих фігур, стилізованих зображеннях жінок у вишиванках.

Розглядаючи зразки, учні безпосередньо відчують цей подих часу, бачать дбайливе, шановливе ставлення народного майстра до культури своїх предків. Діти переконуються, що багато сюжетів, мотиви прикрас на виробі мали колись магичний сенс, відбивали обожнювання людиною навколишньої природи, а вірніше, тісний зв'язок з нею.

Наприклад, цікавий такий поширений мотив в народній творчості, як птах - символ весни і тепла. У вигляді птахів робилися численні глиняні свистульки. На свято весняного рівнодення господині куховарили з тіста «жайворонків». Образ птиці зустрічається також в мотивах багатьох вишивок.

Дитині корисно дізнатися значення цих образів - символів, щоб сенс зображень був їй більш зрозумілий, а головне, для того, щоб відчувати високу духовність свого народу і зрозуміти, що справжній народний майстер ніколи не був просто ремісником, що він обов'язково повинен був володіти певним обсягом знань і загальною культурою.

Наведемо фрагмент бесіди.

– Як ви думаєте, що означає слово «лялька»?

– Який образ виникає у вашій свідомості при слові «лялька»?

– Яка ваша улюблена іграшка?

Вступне слово вчителя. *Іграшка завжди була пов'язана з грою. І як гра, вона є відбиттям своєї епохи. Історія іграшки є невідривною частиною історії культури суспільства.*

Перші іграшки були дуже схожими до предметів побуту, знарядь праці. Їх виробляли з найпростіших природних матеріалів. На території України.

Найдавніші іграшки знайдено в Чернігівській області. Вони являють собою фігурки вовків, пташок чи собак, що були зроблені з мамонтового бивня приблизно 25 тисяч років тому і мали обрядове значення.

Жодний ярмарок не проходив без глиняних півників, баранчиків, коників, ляльок, маленького посуду, розписаних орнаментом, прикрашених кольоровою глиною.

Поширеними були механічні забавки з відповідними рухомими елементами – вирізані фігурки попарно з'єднаних планками ковалів, ткачів ведмедів.

Найбільше дерев'яних іграшок виробляли на Прикарпатті. Це різноманітні візочки з кониками, драбинками, іграшкові меблі (скрині, лави ліжка, столи), іграшкові музичні інструменти.

(Додаток Е).

Якщо розглядати практичну роботу на уроках трудового навчання при знайомстві з народним ремеслами, то тут слід сказати про вдумливу, неспішну, сумлінну працю, що вимагає найпильнішої уваги до матеріалу.

Але як домогтися цього на уроках трудового навчання, щоб ці уроки були цікавими?

Перш за все, завжди можливо і необхідно включати в урок розумне співвідношення інтелектуального, емоційного і практичного навантаження на учнів.

В процесі уроку дитина повинна відразу налаштовуватися на активну творчу діяльність.

З перших же кроків дітям пропонується аналізувати і міркувати.

В якості практичних ручних умінь потрібно освоювати різні операції, які необхідно удосконалювати надалі, але звертати увагу слід ще й на те, щоб діти не виконували практичні дії і механічно під диктовку вчителя.

Сенс всіх чорнових, робочих операцій піднімається для учнів на більш високий рівень, якщо вони підкоряються відповідній ідеї, що є зрозумілою і привабливою для них. Однією з таких ідей може бути те, що на уроках трудового навчання діти вчаться у Майстрів. Школярам приємно відчувати, що їх робота має зв'язок з серйозними традиціями, і дуже важливо залучити до уроків такі матеріали (наочність, тексти), які допоможуть налаштувати на дбайливе і ретельне оволодіння прийомами майстерності.

Дії Майстра опрацьовувалися століттями, передавалися з покоління в покоління. Тому важливо якомога більш докладніше простежити за цими прийомами, як можна точніше повторити їх. Вивчення прийомів роботи народних майстрів доповнюється і творчою роботою зі створення образу.

Учитель підкреслює, що одну і ту ж основу Майстер може перетворити в будь-які різні речі.

Посиленню емоційного впливу таких уроків сприятимуть і розповіді про народних художників; Майстрів, гармонії їх творчості з побутом, звичаями і обрядами, світоглядом народу.

Ще одна найважливіша ідея, яка допоможе з'єднати на уроці навчання і творчість, полягає в тому, що і інженер, і художник вчаться у природи, яка є зразком гармонії і краси.

Таким чином, знаючи основні методичні особливості роботи при вивченні народної культури, ми хочемо зупинитися на найбільш відомих народних промислах, з якими доцільно познайомити дітей і методикою роботи з ними.

При навчанні молодших школярів особливо важливий особистий показ вчителя. Зазвичай це робиться перед усім класом на аркуші паперу великого розміру, закріпленого до класної дошки. При показі прийомів зображення учитель промовляє словами кожен рух, що виконується пензлем, наприклад, «Кінчиком пензля легким рухом, без натиску проводимо хвилясту лінію зліва направо».

З виробленням певних навичок роботи пензлем у учнів створюються все нові умови для вирішення творчих завдань в кожному новому завданні.

Так само, як і розпис по дереву, вироби з випаленої глини представляють широко поширений і давній вид народного художнього ремесла. Різного призначення посуд, а також іграшки є найбільш типовими виробами для цього виду мистецтва. Поширеними сюжетами є різні тварини і птахи.

На заняттях з ліплення застосовуються два види навчальної роботи: ліплення з природи і ліплення за поданням.

Цьому виду роботи віддається деяка перевага, так як він більше привертає увагу учнів, дає їм можливість фантазувати, дозволяє узагальнити результати попередніх спостережень.

Основне завдання занять з ліплення з природи - навчання учнів прийомам спостереження і можливо більш точного відтворення предмета. При цьому під точністю відтворення розуміється не детальне копіювання його зовнішніх властивостей, а вміння зловити головне, визначальне.

Залежно від виду, теми і конкретних завдань уроки з ліплення будуються різноманітно. Однак в кожному з них можна виділити найбільш структурні частини: бесіду з організацією сприйняття зразків (7-10 хвилин), практичну роботу учнів по виконанню виробу (25-35 хвилин), підведення підсумків уроку (5-15 хвилин).

Вступна бесіда має місце на заняттях ліпленням, як з природи, так і за уявленням. На цьому етапі уроку дітям пояснюється завдання, а оскільки зміст характеру роботи на кожному з видів уроків різний, то і вступні бесіди на них мають свої особливості. Так на уроках ліплення з природи вступна бесіда має такі етапи:

- а) сприйняття предмету в цілому, його форми;
- б) аналіз його конструкції, технології;
- в) повторне цілісне сприйняття.

На етапі цілісного сприймання вчитель показує предмет і пропонує уважно його розглянути. У перший момент важливо без всяких питань і роз'яснень дати дітям помилуватися предметом, пробудити у них природну емоційну реакцію на нього і тим самим, пробудити бажання зробити самим подібний предмет на уроці. Емоційна реакція сама по собі ще не забезпечує створення в пам'яті дітей цілісного образу предмету, тому вчитель, направляючи сприйняття, дає дітям запитання: на що схожий предмет? Це перший крок у свідомому, спрямованому сприйнятті - самий загальний образ предмета, його форми.

Тепер актуально визначити конструкцію предмету. Вчитель питає, з яких частин складається предмет. Завдання вчителя на цьому етапі полягає в тому, щоб перевести увагу дітей до головного.

Кожен з учнів може подумки повторити образи реальних птахів або звірів (уявлення по пам'яті). Про свистульки – поросся, коні – качалці, і у дітей немає підготовлених уявлень. Щоб зробити ескіз таких іграшок, дитині доводиться перетворювати свої уявлення пам'яті, враховуючи функціональне призначення іграшки (уявлення уяви).

Розглядаючи з дітьми народні глиняні свистульки, треба звертати їх увагу на зміну зовнішнього вигляду птиці або звіра, зроблені майстром для того, щоб іграшку можна було використовувати як свисток.

Вчителю слід ознайомити учнів з деякими прийомами ліплення народної іграшки. Для того, щоб вироби мали більш привабливий і готовий вигляд, їх потрібно розписати. Розписують їх не раніше, ніж через три - п'ять днів після створення. А коли вони висохнуть, розписують візерунками.

Знайомство з глиняною народною іграшкою несе в собі великі перспективи для естетичного виховання, тому на заняттях ліплення, як і на будь-яких інших уроках з вивчення народних культурних ремесел, ці можливості слід якомога ширше використовувати.

Не слід також забувати і про те, що один урок може дати дітям лише якусь частину потрібної інформації про народну культуру, але поступово з цих крупинок складається цілісна картина потужних національних коренів, народжується почуття історичної єдності поколінь.

Вся система роботи з молодшими школярами повинна бути цілеспрямована на формування шанобливого і зацікавленого ставлення до тих культурних традицій, які вироблені людством і відображені в створюваному ним предметному середовищі. Сумлінне і уважне вивчення конкретних прийомів практичної роботи в даному випадку також є засобом; а мета їх освоєння полягає в тому, щоб учні краще зрозуміли духовну сутність народної культури. Таким чином, ми виховуємо у них розуміння духовності предметного середовища.

2.3. Педагогічні технології формування творчих здібностей молодших школярів засобами вивчення народних ремесел на уроках трудового навчання

Питання розвитку творчих здібностей завжди цікавило вчених і педагогів. Сьогодні у вирішенні цієї проблеми визначилися різні шляхи.

Одні педагоги детально вивчають якість і структуру творчого мислення та уяви, і займаються з дітьми по суті, тренінгом здібностей пропонуючи їм завдання типу: «Придумайте якомога більше ...». Такі вправи, звичайно, розвивають дітей, але навряд чи приймаються ними як творчість. Адже навіть в розумінні дитини творчість має давати привабливий, яскравий і новий результат.

Інші - захоплено працюють з дітьми (малюють, грають, ліплять, складають), не особливо переймаючись питанням, які саме здібності вони при цьому розвивають. Вміння вільно реалізовувати себе, відчувати радість, адже життя закладається в дитинстві і лишається з людиною на довгі роки.

Знаменитий педагог В. О. Сухомлинський вважав, що дітям потрібно показувати протилежні сторони життя, вчити їх знаходити вихід з найгостріших ситуацій.

Схожу позицію займає сьогодні гуманістична психологія, яка отримала особливо широке поширення в США.

Щоб практичні роботи учнів початкових класів містили в собі елементи творчості, їх потрібно цьому вчити.

У процесі формування творчої діяльності виокремлюють 3 послідовні етапи [2, с. 14]:

1. Формування практичних умінь і навичок. Тут має місце старанність, точність, дотримання порядку на робочому місці раціональне використання часу, матеріалу.

2. Формування і розширення знань дітей, збагачення новими враженнями.

3. Розвиток розумової діяльності в процесі узагальнення накопиченого досвіду і застосування його в інакшій ситуації.

Кожен з даних етапів слугує логічним продовженням попереднього, а останній - узагальнюючий у всьому процесі. При чому практична діяльність учнів за рахунок завдання творчого характеру.

Розглянемо докладніше методи розвитку технічної творчості. Пояснювально-ілюстративні методи досить часто використовуються на заняттях трудового навчання з виховною метою. Це розповіді з демонстрацією слайдів, фотографій та інших ілюстративних матеріалів, лекції, захист учнями розроблених ними проєктів, екскурсії на виробництво тощо. Вживання цих методів цілеспрямоване не тільки на повідомлення учням нових відомостей, а й на створення певного емоційного мікроклімату, перетворює школярів в активних співучасників процесу пізнання. Досвід роботи вчителів трудового навчання показує, що творчість не тільки дає учням практичні знання, а й приваблює їх тайною пізнання. Досягнення цих методів часто відзначається не тільки ерудицією вчителя, а головним чином наявністю систематизованих ілюстрацій, чудових наочних посібників, що показують шляхи формування й розвитку змісту тих чи інших понять та уявлень про технологічні процеси [2, с.14].

Метод пошуку аналогів. Відомо, що людині властиве наслідування: саме навчання і розвиток дитини – це процес довгострокового наслідування дорослих. Наочно цей метод проявляється й у процесі трудового навчання. Метод пошуку аналогів базується на тому, що в основу нової конструкції може бути покладена вже існуюча конструкція. Якщо розглянути метод аналогів, то він складається з таких етапів: спочатку пропонується повний, а потім частковий пошук аналогів форм або операцій. У процесі трудового навчання треба якомога більше використовувати наочні засоби, тобто діючі моделі, механізми, навчальні фільми, плакати, тому що власний досвід учнів може бути ще не досить великим, і їм нема де брати аналоги.

Метод реконструкції. Цей метод протилежний попередньому і ґрунтується на внесенні змін в існуючий об'єкт, у його побудову та функції. Вживання цього методу пов'язане з пошуком нових оригінальних розв'язань. Учням пропонується відома конструкція, і вони повинні виробити нову, протилежну за структурою чи функцією. При використанні цього методу головне – дати дітям повну свободу. Зате на підсумковому етапі роботи кожний варіант необхідно обговорити й оцінити [8, с.20].

У повсякденному житті часто бувають ситуації, коли застосовувати якийсь певний метод неможливо. Тоді використовують метод цільового експериментування. Психологи, які вивчають творчу особистість, установили, що в багатьох винахідників конструктивні ідеї часто створюються при «контакті» з думками інших.

Поряд із цим існує евристичний метод розвитку процесу творчості. Суть цього методу полягає у застосуванні під час пошуку розв'язання проблемних завдань завчасно підготовлених запитань. Винахідник відповідає на ці запитання та аналізує своє завдання.

Аналіз винахідницької діяльності дозволяє дійти висновку, що в методі контрольних запитань появляється потреба, коли інші методи при виконанні пошукових завдань не дають результатів. Досліджуючи творчу діяльність учнів, що базується на базі трудового навчання, ми маємо справу зі своєрідною формою практичної діяльності. За характером це експеримент, за спрямуванням - виробнича діяльність, за завданням – навчання й виховання. Експеримент такого роду є для учнів засобом впровадження у свою діяльність їх власних практичних знань.

Наведемо приклад уроку в 2 класі.

Виготовлення орнаментів геометричних форм з кольорового паперу

Завдання уроку. Навчити учнів: 1) відрізувати смужки паперу заданого розміру; 2) розмічати і вирізувати прості геометричні фігури, потрібні для складання орнаменту; 3) підбирати папір за кольором.

Обладнання уроку. Папір різного кольору, ножиці, лінійки, олівці, клей, пензлі для клею, ганчірки для витирання рук, зразок виробу.

Виготовлення виробу. Для виготовлення виробу (Додаток Ж) треба:

а) заготовити деталі орнаменту: смужку-основу з кольорового паперу розміром 25x5 см, 6 квадратів із стороною 4 см, 6 квадратів із стороною 3 см, 12 трикутників, виготовлених із квадратів, сторона яких дорівнює 3 см, і 6 кружечків діаметром до 3 см;

б) зібрати орнамент: наклеїти великі квадрати на смужку паперу, на великі квадрати наклеїти менші, посередині маленьких квадратів наклеїти кружечки і між великими квадратами наклеїти трикутники.

Хід уроку.

Вступна бесіда. Вчитель повідомляє тему уроку і розкриває його мету. Потім демонструє готовий зразок, виконаний на великій смужці паперу. Він звертає увагу дітей на красу орнаменту, на співвідношення і відповідність кольорів в ньому, пояснює, де орнаменти застосовуються.

Інструктаж вчителя: виконувати завдання слід у два прийоми. Спочатку заготовити деталі, потім зібрати орнамент. Наступний етап, де вчитель пояснює все завдання в загальних рисах: відрізати смужку паперу і нарізати великі і малі квадрати, кружечки і трикутники, а потім наклеїти їх на смужку паперу. Потім першу частину завдання пояснює детальніше. Довжина смужки відповідає довжині аркуша кольорового паперу, тому треба відміряти тільки її ширину. Для цього лінійкою відміряти від краю паперу 5 см і на цій відстані поставити крапку, другу таку крапку поставити з іншого краю аркуша. Ці крапки з'єднати прямою лінією під лінійку. По наміченій лінії відрізати смужку по всій довжині. У такий же спосіб відрізати одну смужку паперу завширшки 4 см і дві-три смужки завширшки 3 см з паперу іншого кольору. З цих смужок вирізати квадрати, трикутники і кружечки. Для більшої наочності вчитель записує ширину стрічок на дошці, і учні приступають до виконання цієї частини завдання.

Друга частина завдання. Вчитель показує учням, як треба провести посередині (вздовж стрічки) лінію, на якій будуть розташовуватись кути великих квадратів. Він також звертає увагу учнів на охайність в роботі. Щоб квадрати були наклеєні рівно, без перекосів, працювати треба акуратно, клею слід брати небагато, щоб він не виходив з-під наклеєних деталей і не забруднював виріб. Кружечки слід наклеювати точно посередині маленьких квадратів, а трикутники так, щоб між ними і великими квадратами була однакова відстань. Викликаний учень ще раз повторює порядок наклеювання деталей орнаменту, і учні приступають до самостійного виконання завдання.

Під час самостійної роботи учнів учитель стежить за правильним виконанням завдання, в разі потреби допомагає тим, хто не зрозумів завдання. Одночасно вчитель стежить за тим, щоб учні правильно сиділи на робочих місцях, за правильною організацією робочих місць, економним витрачанням матеріалів. Після закінчення роботи слід організувати обговорення виконання завдання учнями, відзначити кращі роботи, виставити оцінки. Учні повинні прибрати робочі місця, скласти і здати інструменти та матеріали.

Шиття іграшкових рушників: розкрій, підрублювання, вишивання швом «стрічка» або «мережка»

Завдання уроку. Ознайомити учнів із швом «через край», навчити учнів виготовляти бахрому, робити мережку або вишивати швом «стрічка».

Обладнання уроку. Ножиці, голки, шаблони з паперу, булавки, клаптики тканини, кольорові нитки, зразки виробів.

Виготовлення виробу. На малюнку (Додаток 3) показано виготовлення іграшкового рушника. До тканини слід прикріпити шаблон і вирізати рушничок. Потім з кінців цієї смужки тканини витягнути 10–15 поперечних ниток, матимемо бахрому. Відступивши від бахроми на 2 см, витягнути ще 3 – 4 нитки. Швом «через край» підрубити рушничок з боків, щоб нитки не обсипались. Підрублювати без загинання країв. Місця, з яких витягнуто нитки, прошити швом «стрічка» або зробити мережку. Для тих

учнів, які слабо володіють навичками шиття, дати завдання: прошити місця, з яких витягнуто нитки, швом «уперед голку».

Хід уроку. На початку першого уроку вчитель показує учням іграшкові рушнички і говорить, що такі самі рушнички зроблять і учні, а потім подарують їх дитячому садку. Він нагадує учням правила техніки безпеки під час роботи з тканинами: голку треба класти в одне місце (в заглибину на парті); це дуже гострий інструмент, і тому працювати ним слід обережно, щоб не вколотись і не подряпатись. Нитку слід відрізати ножицями, а не відкушувати її. Далі вчитель пояснює, як виготовити рушничок. Він роздає шаблони і булавки, і учні розкроюють тканину. Після цього вчитель показує, як треба зробити бахрому і витягнути нитки для вишивання. Коли учні виконають це завдання, вчитель говорить:

– А тепер подивіться на рушнички. Ви досить легко зробили бахрому. Чому? Тому що нитки в цій тканині тримаються слабо і легко випадають. Щоб з боків нитки не випадали, краї рушничка слід підрубити. Для підрублювання беремо нитку такого ж кольору, як і тканина, і швом «через край» підрублюємо рушничок.

Вчитель показує, як треба виконати шов «через край», і учні приступають до роботи. За один урок вони не встигнуть підрубити весь рушничок. На наступному уроці вони закінчують цю роботу. Перевіривши її, учитель каже:

– А тепер рушнички слід оздобити вишивкою. Зараз я покажу, як це робити.

Учитель показує, як вишити рушничок швом «стрічка». Деяким учням слід дати інше завдання: виготовити мережку або виконати шов «уперед голку». Учні приступають до роботи, вчитель стежить, щоб усі учні правильно виконували робочі прийоми, додержували правил техніки безпеки, не нахилялись низько над шиттям, а також допомагає окремим учням.

В кінці уроку він організовує огляд робіт учнів, обговорення наслідків, виставляє оцінки, призначає день, коли учні підуть у дитячий садок дарувати малюкам вироби.

Складання узору для мітки і вишивання мітки

Завдання уроку. Продовжувати працювати над прищепленням і удосконаленням навичок учнів з шиття.

Обладнання уроку. П'яльця, кольорові нитки, голки, наперстки, зразки міток, виконані стебловим швом, який учні виконували на попередніх уроках.

Виготовлення виробу. Мітки на серветці учні II класу вишивають стебловим швом. Зразки таких міток показано на малюнку (Додаток I). Олівцем на тканині слід намалювати мітку, а потім вишити її.

Хід уроку. Готуючись до уроку, вчитель повинен старанно продумати, кому з учнів дати складніший, а кому простіший малюнок. Завдання слід розподілити так, щоб всі учні закінчили роботу одночасно.

На початку уроку вчитель показує 1-2 зразки вишивки, говорить, що ці мітки

вздвж і впоперек тканини, а й по діагоналі. Виконувати шов треба по наміченій лінії, а відстань між стібками визначати на око. Вчитель роздає учням шаблони для малюнків, які вони прикладають до серветок, виготовлених на попередньому уроці, і обводять ці шаблони. Потім учитель показує, як треба почати вишивку, учні виконують 2–3 стібки. Вчитель перевіряє, чи правильно вони це роблять, і дозволяє їм працювати далі. По закінченні роботи вчитель розглядає вишивки учнів, виставляє оцінки.

Предметні знання, вміння і навички, безумовно, завжди будуть актуальні для початкової школи, бо вони є потужним засобом розвитку мислення. І чим міцніше і ширше знання, тим більш гнучке мислення дитини. Оновлюючій початковій школі потрібні такі методи навчання, які:

- формували б активну, самостійну і ініціативну позицію учнів у навчанні;

- розвивали б в першу чергу загальнонавчальні вміння та навички: дослідні, рефлексивні, самооцінюючі;
- формували б не просто вміння, а компетенції, тобто вміння, безпосередньо пов'язані з досвідом їх застосування у практичній діяльності;
- були б пріоритетно націлені на розвиток пізнавального інтересу учнів;
- реалізовували б принцип зв'язку навчання з життям.

Провідне місце серед таких методів, виявлених в арсеналі світової та вітчизняної педагогічної практики, належить сьогодні методу проектів.

Метод проектів не є принципово новим у світовій педагогіці. Він з'явився ще в 1920-ті роки в США. Його називали також методом проблем, і був пов'язаний з ідеями гуманістичного напрямку у філософії та освіті, розроблений американським філософом і педагогом Дж. Дьюї, а також його учнем В.Х. Кілпатрік.

В основі методу проектів лежить розвиток пізнавальних навичок та умінь учнів самостійно конструювати свої знання й розбиратися в інформаційному просторі, розвиток креативного мислення.

Викладання уроків трудового навчання не тільки допускає, але й передбачає введення методу проектів як на уроках в класі, так і у позаурочній діяльності учнів.

Є кілька різновидів конструкторських завдань, доступних учням молодшого шкільного віку, які, по суті, і є проектними: це завдання на доконструювання, переконструювання виробів і власне конструювання.

Перший вид завдань пов'язаний з доконструюванням виробів, з рішенням конструкторських завдань і вимагає від учнів винахідливості, творчості. Під час виконання подібних завдань учням треба не просто пригадати або передати відомі шляхи і способи роботи, а реалізувати творчий перехід наявних знань і умінь в нову ситуацію.

Другий вид завдань на переконструювання виробів пов'язаний з необхідністю внесення в пристрій або зовнішній вигляд витвору деяких

конструктивних або декоративних змін, які змінять принцип його дії, або перетворять зовнішній вигляд відповідно до нових умов.

Третій вид завдань, пов'язаний з власним конструюванням, що дозволяє учневі самостійно готувати вироби, підкоряючись поставленій меті. При цьому він не просто перетворює заданий зразок, а спочатку сам установлює всі особливості пристрою і зовнішнього оформлення.

Завдання ускладнюються залежно від віку учнів і ступеня розвитку у них необхідних умінь. У 1-2 класах учням можна запропонувати незавершений ескіз листівки (Новий рік, Пасха) і таку ж заготовку для створення виробу. Необхідно спочатку закінчити ескіз листівки, а потім здійснити аналогічну роботу практично: відповідно до ескізу зробити листівку з незавершеної заготовки.

У 2-му класі краще вибирати проекти, які реалізувалися б мікрогрупами, щоб привчити учнів до особливостей проектної діяльності. В процесі виконання проекту у другокласників повинна бути можливість посилатися на алгоритм проектної діяльності, який відображає основні етапи роботи.

Можна запропонувати узагальнений алгоритм проектної діяльності для учнів початкової школи:

- 1) пошук проблеми;
- 2) варіанти вирішення проблеми;
- 3) підготовка до реалізації її вирішення:
 - вибір матеріалів,
 - вибір інструментів (облік техніки безпеки),
 - вибір оптимальної конструкції;
- 4) виготовлення проекту;
- 5) рефлексія (самоконтроль);
- 6) доопрацювання та вдосконалення проекту;
- 7) захист проекту.

Найбільшу складність для вчителя становить оцінка проектної діяльності учнів. Вона повинна містити в себе сукупність аналізу і оцінки всіх етапів виконання творчого проекту на підставі вибраних критеріїв. Оцінювання проекту дає вчителю можливість виявити ступінь засвоєння учнями навчального матеріалу. Оцінка проекту повинна мати інтегративний характер і містити в собі всі етапи його виконання. Вчителю слід вести записи, наприклад в контрольному листі проекту.

2.4. Практичні аспекти роботи вчителя початкової школи у формуванні творчих здібностей молодших школярів засобами вивчення народних ремесел

Проблема розвитку творчих здібностей учнів на заняттях з трудового навчання є досить актуальною проблемою в період необхідності відновлення економіки нашої держави, відродження національної культури та самосвідомості народу. Уроки трудового навчання повинні стати фундаментальним чинником розвитку творчих здібностей кожного учня.

Ми пропонуємо окремі методи розвитку творчих здібностей на уроках трудового навчання:

- Застосування на заняттях трудового навчання художньо-конструкторської задачі. Художнє конструювання відіграє важливу роль у розвитку творчих здібностей. Предмети, явища навколишнього середовища викликають у дітей певні відчуття, через певні рецептори, зокрема зорові, слухові та інші. Під час розв'язування задач розвивається уява, просторове мислення, образотворчі навички, відчуття гармонії, гарного смаку та інші, які є необхідними для загального розвитку творчої особистості.

- Проводити заняття, під час яких учні виготовляють різні вироби з природніх матеріалів. Природній матеріал активізує уяву учнів, змушує їх переживати естетичні переживання, викликає потребу в творчому збагаченні. Для більш широкого використання творчого потенціалу учнів, пропонується

на уроках трудового навчання придумувати і виготовляти не однотипні вироби, які відмінні за формою та компонованням.

- Використовувати на уроках трудового навчання технічну документацію з неповними даними, як засіб розвитку творчих здібностей учнів.

- Практикувати на уроках трудового навчання колективне обговорення індивідуальних творчих завдань. При такій організації праці на розвиток творчих здібностей учнів впливає ряд суб'єктивних факторів. Колектив спонукає учня до більш активної діяльності. Колективне обговорення індивідуальних завдань сприяє підвищенню мотивації та уваги учнів до виконання своїх творчих завдань. Вчитель при цьому може організувати змагання на досягнення кращих результатів.

- Оздоблювати вироби, які виготовляють учні. Виготовляючи на уроках ті чи інші вироби поряд з технічними в рівній мірі вирішуються і художньо-конструкторські задачі, навіть якщо вони не вирізняються як самостійні. Учні, виготовляючи виріб, прагнуть надати йому красивого вигляду. Для цього вчитель дає їм завдання, що полягає у розробці орнаменту, форми, способу оздоблення свого майбутнього виробу. В ході практичних занять учні виготовляють виріб, оздоблюють його власноруч розробленим орнаментом.

- Під час вибору форм та методів роботи з учнями на уроці особливу увагу необхідно звертати на застосування засобів, що активізують самого учня: ділові, рольові ігри, аналіз конкретних виробничих ситуацій, проблемний виклад матеріалу та інші. Використовуючи ділові, рольові та інші ігри як засіб розвитку творчої активності учнів, учитель вирішує ряд завдань:

- цілеспрямовано знайомить школярів із змістом професії;
- розкриває учням специфіку професійної діяльності;
- розвиває вміння співвіднести свої інтереси і здібності з вимогами професії;

- досягає відповідності навчальних і пізнавальних інтересів з професійними;
- формує активну позицію школярів в оволодінні професією, виховує потребу реалізувати свої інтереси в діяльності.

При цьому основну увагу треба звертати на розвиток самостійності творчих здібностей учнів, бо через творчість найбільш повно проявляються професійні інтереси і нахили учнів.

Серед розроблених методів творчої діяльності найбільш ефективними і відомими в сучасній літературі з питань технічної творчості є: метод мозкового штурму, морфологічний аналіз, метод фокальних об'єктів.

Отже проблема розвитку творчих здібностей учнів на уроках трудового навчання є на сучасному етапі актуальною у передовому педагогічному досвіді кращих вчителів трудового навчання, методистів, які пропонують застосовувати з цією метою різноманітні шляхи і методи, зокрема:

- використовувати на заняттях з трудового навчання природних матеріалів;
- колективне обговорення індивідуальних творчих завдань;
- диференціювання виробничо-технічних задач;
- використання технічної документації з неповними даними;
- застосування художньо-конструкторських задач;
- застосування методів творчої діяльності.

Крім цього, викладачі трудового навчання повинні плідно залучати весь потенціал етичних і естетичних народних традицій, а також художніх промислів. Першочергове значення викладацької діяльності має належати накопиченому народом досвіду старших поколінь, творчо втіленому як в загальноетичних, так і в конкретно естетичному проявах.

Викладання і вивчення народних художніх ремесел необхідно в тісному логічно-пізнавальній зв'язку з іншими дисциплінами циклу предметів образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва. В комплексі знань і умінь, які повинні бути в арсеналі учнів, входять знання мотивів народного

орнаменту, правильне відчуття композиції і вміле використання техніки і технології виготовлення виробів, важливо найбільш плідно використовувати історично сформований досвід навчального потенціалу традиційної народної педагогіки в розвитку художніх і творчих здібностей учнів.

У зв'язку з цим вважаємо за доцільне вивчити основи народного педагогічного досвіду систематизувати, узагальнити і творчо використовувати навички передачі художніх традицій, критеріїв і методів, які традиційно склалися в певних історичних і культурних регіонах, відповідно до вимог сучасної шкільної методики [78, с. 29].

Для вирішення поставленої проблеми та забезпечення використання педагогічного потенціалу народних художніх промислів як засобу розвитку творчих здібностей на нашу думку потрібно: ретельне вивчення основ національної культури і естетичних критеріїв народних художніх ремесел як певного виду творчості і розвитку образотворчих художніх здібностей учнів; введення в зміст навчального процесу таких видів народного мистецтва, як художня обробка глини, дерева, металу, кістки, килимарство, використовуючи їх як ефективний засіб творчого потенціалу школярів; розробка педагогічних умов і методів розвитку творчих можливостей учнів в освоєнні навчального потенціалу народних художніх промислів; створення на цій базі дидактичної цілеспрямованої системи педагогічних впливів, що сприяє розвитку творчих можливостей в оволодінні основами народних художніх ремесел.

Трансформація професії вчителя сьогодні потребує більш чуйної системи професійної підготовки, ніж це було завжди прийнято в системі освіти.

Перш за все, урок трудового навчання в початкових класах для багатьох - це урок практичної діяльності, використання методу проекту, де показано активізацію розумових здібностей дитини, навчання самостійно мислити, робити усвідомлений вибір об'єкта праці. Вважаємо дослідницьку діяльність - найвищим ступенем креативності учнів в процесі навчання.

Метод проектів дозволяє знайомити учнів з народним костюмом, прийомами рукоділля, дає можливість відродити сімейні традиції і перекази. А головне, на практиці відтворюється картина проведення свят народного календаря зі старовинними іграми, обрядовими піснями, замовляннями, казками, приказками та іншими фольклорними елементами [78, с.29].

Основи проектування примножують інтерес учнів, самостійність, творчу ініціативу, вчить економічно мислити, закріплює отримані знання, навички, вміння.

Ефективність навчального процесу багато в чому залежить від уміння вчителя правильно організувати урок і грамотно вибрати ту чи іншу форму проведення заняття.

Нетрадиційний урок - це імпровізоване навчальне заняття, що має нестандартну структуру.

Метод проектів - педагогічна технологія, орієнтована не так на інтеграцію фактичних знань, як на їх застосування і придбання нових (часом і шляхом самоосвіти) [84, с.45].

Проект може виконуватись у вигляді факультативів, вивчення інтегрованих курсів, роботи в творчих майстернях.

Учні розробляють проекти починаючи з четвертої чверті 2- го класу. До цього періоду дітей треба підготувати до проектної діяльності. Цьому сприяє [84, с.45]:

- організація процесу навчання на основі продуктивних методів - частково пошукового, дослідницького;
- активне і свідоме залучення учнів до процесу технологічного аналізу завдання, що виконується на уроці (аналіз зразка виробів, вибір матеріалів, інструментів, планування етапів роботи, організація робочого місця, контроль і самоконтроль процесу і результатів праці); - дизайн вправи - творчі завдання щодо вдосконалення пропонованого вчителем об'єкта праці в трьох основних напрямках (корисність виробу, його надійність і естетичність);

- складання «зірочки обмірковування», яка може використовуватися і під час розробки проекту.

Учні спільно з учителем визначають тему проекту і виконують його індивідуально або ланками.

Перша небезпека - підмінити діяльність виконанням завдання, зробити багато завдань за дітей, передоручити батькам. Щоб цього не сталося, вчителю необхідно працювати в стилі педагогічної підтримки.

Наприклад, під час роботи над помилками вчитель пропонує дітям подумати, які причини помилок в написанні ненаголошених голосних, що перевіряються наголосом. Виписавши типові помилки на дошку, вчитель допомагає дітям побачити їхні проблеми.

Далі вчитель пропонує дітям знайти шляхи вирішення цих проблем. Що можна придумати, запропонувати, зробити? «Якщо ми знайдемо вихід, ідею, придумаємо щось, що допоможе нам вирішити проблему, і зробити те, що придумали - це буде наш проект. (Далі розповідає про сутність поняття «проект»). Учитель пропонує «мозковий штурм»: розділившись на групи, серйозно подумати, що можна зробити, при цьому обов'язково вислухати всіх, обговорити всі пропозиції. Можна виділити групу експертів - вони виберуть із запропонованих проектів один для реалізації.

Знайти ідею - найголовніше і найважче. Якщо діти не можуть, вчитель сам пропонує 1-2 пропозиції в групах (наприклад, скласти словничок елементів вишивки Поділля, зробити бланк карток, настільну гру).

Діти, відштовхнувшись від ідеї вчителя, пропонують своє або обговорюють запропоноване, розгортаючи задум, часто міняючи його. Учитель підтримує ініціативу дітей, залучає до обговорення, до спільної роботи.

Після того як експерти вибрали конкретний проект, діти вигадують йому «рекламну» назву, наприклад, «Банк елементів вишивки», «Банк ліплення свистульки», гра «Доміно писанок».

Потім учні складають «зірочку обмірковування», тобто графічне зображення проекту, в центрі якого в прямокутнику - назва проекту. У прямокутниках навколо центрального прямокутника - відповіді на питання: для кого будемо робити проект, хто буде робити, з ким, коли, з чого і т.д. Таким чином, в «зірочці» фіксуються цілі, етапи проекту, розподіл роботи і ін [86, с. 20].

У центрі схеми «зірочки» пишуть назву виробу, а «промінчики» вказують ті чинники, які впливають на виконання виробу, його якість (призначення, форма, розміри, особливості конструкції, матеріали, декоративне оформлення, кольорове рішення).

Учитель стимулює творчий пошук дітей, фіксує поетапне виконання роботи, допомагає відібрати і обґрунтувати раціональні ідеї.

Далі вчитель організує реалізацію задуму, підтримує самостійність дітей, їх співпрацю, допомагає підготувати захист проекту. На заключному етапі необхідно оцінити не тільки продукт проекту, але і саму діяльність: що допомагало, що в роботі сподобалося, що треба було змінити в спільній роботі.

Систематичне спостереження і контроль за виконанням проекту, заохочення за хорошу роботу і критика поганої підштовхує учнів до старанного виконання роботи, формуванню у них позитивних якостей (самостійності, організованості, старанності, ініціативності, здатності долати труднощі і т.д.)

Друга небезпека - переоцінка результату проекту і недооцінка його процесу.

Щоб оцінка бали максимально об'єктивною і різнобічною, необхідно уважно поставитися до складання та подальшого аналізу кожного етапу проекту учня.

ВИСНОВКИ

В ході нашого дослідження можна зробити наступні висновки.

Філософія і психологія розглядають особистість як соціальну сутність. Особистість – це та сама людина, але взята з боку його суспільної природи і громадської діяльності. Фізіолог досліджує людину як організм, соціолог і психолог підходять до людини як до особистості. Особистість - це свідомий індивід. Не можна зрозуміти суспільну роль особистості, не аналізуючи її психології: мотивів діяльності, здібностей і характеру, а в деяких випадках і особливостей її тілесної організації, наприклад типу нервової системи.

Змістовну характеристику молодших школярів знаходимо в працях Г.О. Люблінської, Г.С. Костюка, О.В.Скрипченка, Н.С. Лейтеса, В.С. Мухіної, С.Д. Максименка, С.Л. Коробко. Вчені відзначають, що діти цього віку, як правило, слухняні, з готовністю виконують вимоги дорослих. У них яскраво виявляється наслідувальність – важливе джерело успіхів у початковому навчанні. Молодші учні схильні до привчання та емоційного сприймання. Особливістю їхньої розумової діяльності є те, що вони часто обмежуються сприйняттям зовнішніх ознак, понять, явищ. Ніби губка, вони вбирають знання, але не завжди усвідомлено. Такі вікові особливості, як беззастережне підкорення авторитетові вчителя, підвищена сприйнятливість, вразливість, багато в чому визначають навчальні досягнення молодших школярів.

Учні початкових класів дуже різні за своїм ставленням до навчання, пізнавальними і фізичними можливостями. Тому, щоб привчати всіх до навчання, треба якомога раніше і повніше враховувати їхні індивідуальні особливості в усіх видах навчальної діяльності. Як ситуативно, так і на тривалу перспективу важливо, щоб вже у першому класі діти зрозуміли: навчаючись в школі багато років, не все одразу виходить, навіть якщо дуже цього хочеш. Можуть бути і помилки, і невдачі, але поступово все буде виходити краще і краще.

Творчі здібності легше й частіше проявляються в тій діяльності, до якої у дитини є певні схильності, інтерес. Визначити її вид та відповідно розвивати в ній креативність можна, якщо залучати дитину змалку до різних видів діяльності, спонукати до самостійного мислення, до радості власних відкриттів, а далі - до постановки проблем, комбінації набутих знань.

З метою розвитку творчих здібностей необхідно навчити дітей сприймати, «бачити» світ, орієнтувати їх на активне, мисляче сприйняття, котре допомагало б актуалізації отриманих знань для розв'язанні конкретних проблем.

Природно різні люди наділені здібностями до творчості неоднаково. Залежно від генетичного спадку одні більше, інші – менше. Творчі здібності проявляються в різних галузях діяльності людини: в науці, музиці, літературі тощо, а, відповідно, і творчий результат неоднаковий і неоднозначний, що дає підставу стверджувати про існування різних рівнів творчості. Творчі здібності розвиваються ще й залежно від середовища, оточення людини: комусь пощастило потрапити в сприятливе творче середовище, а комусь ні, тому залежно від обставин одна людина змогла розвинути й реалізувати свій творчий потенціал, а іншій – не поталанило.

Обов'язковою умовою для формування творчих здібностей учнів є накопичення досвіду і знань. Важливою умовою є також наявність доступних для дитини технік виконання, матеріалів. При цьому не має суттєвого значення, яким чином дитина їх використовуватиме. Творчі здібності розвиватимуться ефективно лише в тому випадку, коли процес творення буде повною мірою спрямований на досягнення поставленої мети. Важливе значення для формування творчих здібностей має також систематичність і послідовність роботи. Одним з ефективних прийомів є створення проблемної ситуації, тобто поставлення мотивованого пізнавального питання – це є одною з важливих дидактичних умов для ефективного формування творчих здібностей учнів початкових класів на уроках трудового навчання. Важливим

для вчителя є оволодіння вміннями постійно ставити учня в такі умови, коли той самостійно має приймати рішення.

Наступним етапом нашої роботи був збір інформації про рівень розвитку творчих здібностей молодших школярів. Ми зробили це, опираючись на дані, одержані в ході роботи з учнівським колективом 4-А класу середньої школи №5 міста Вінниці. Дітям пропонувалося ряд завдань, які були описані в ході нашого дослідження. Аналізуючи результати, отримані в процесі проведення діагностичної методики, ми прийшли висновків про незадовільний стан творчого розвитку молодших школярів.

Отримані результати дозволили зробити висновок, що знання дітей носять вибірковий характер уявлення про предмет. Залучення учнів початкових класів до народного мистецтва, знайомство дітей з народними ремеслами, ремеслами рідного краю, традиціями і звичаями свого народу на уроках трудового навчання - один із засобів формування творчих здібностей дітей.

Підготовка будь-якої форми уроку вимагає від педагога великих затрат сил і часу, оскільки він виступає в ролі організатора. Для успішної підготовки уроку і його проведення вчитель повинен володіти рядом особистісних якостей і відповідати деяким вимогам, основними з яких є: ґрунтовні знання предмету і методики його викладання; творчий підхід до роботи, винахідливість; усвідомлене ставлення до використання різних форм уроку в навчальному процесі; врахування зусиль власного характеру і темпераменту.

Нетрадиційні уроки краще проводити як підсумкові під час узагальнення та закріплення знань, умінь і навичок учнів. Як правило, вони присвячені якійсь конкретній темі, і для її розкриття вже потрібно володіти певним арсеналом знань, фундаментом, на якому базується особистісне сприйняття і розуміння досліджуваної проблеми.

Головними умовами роботи над проектом є: професіоналізм учителя, знання ним особливості методики, усвідомлення широких можливостей розвитку учнів у процесі проектування діяльності; навчання учнів і

оволодіння ними технологією проектної діяльності (уміння визначити мету, завдання, бачити предмет дослідження, планувати діяльність), здатність чітко, систематично виконувати сплановану роботу; прагнення учнів в роботі над проектом, певний рівень оволодіння знаннями з предмету і загальнонавчальними, інтелектуальними вміннями; доступність для учнів інформації про хід проекту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Артющенко В. Л. Розвиток творчих здібностей учнів на уроках трудового навчання / В. Л. Артющенко // Технологічна освіта: проблема, інновації, перспективи: матеріали міжвузівської науково-практичної web-конференції (м. Лисичанськ, 18 березня 2014 р.). - Лисичанськ: ТОВ «Лисичанська друкарня», 2014. - С. 7-9
2. Артющенко, Ю. Технічна творчість учнів / Ю. Артющенко // Відкритий урок: розробки, технології, досвід. - 2015. - № 11/12. - С. 14-15
3. Асеева, М. Творчий вчитель - це творчі учні / М. Асеева // Початкова школа. - 2015. - № 12. - С. 32-35
4. Балій-Харченко Л. Розвиток творчих здібностей учнів / Л. Балій-Харченко // Початкова освіта. - 2009. - Січень, № 3. - С. 3-12
5. Барабан Л. В. Формування творчих здібностей молодших учнів через проведення колективних творчих справ / Л. В. Барабан // Освіта та розвиток обдарованої особистості: науково-методичний журнал. - 2016. - № 9. - С. 71-73
6. Береза І. А. Педагогічні умови розвитку творчих здібностей молодших школярів у навчальному процесі / І. А. Береза // Актуальні проблеми сучасної науки та наукових досліджень : зб. наук, пр. -2013. -Вип. 2. - С. 7-11
7. Біла І. Феномен дитячої творчості / І. Біла //Дошкільне виховання. - 2011. - № 1. - С. 7- 11
8. Бірюков М. Творча майстерня в школі та вдома/ М. Бірюков // Початкова освіта. - 2009. - Жовтень, № 38. - С. 20-22
9. Блінчук Н. В. Створення сприятливих умов для розвитку творчих здібностей учнів початкових класів / Н. В. Блінчук // Обдарована дитина : науково-практичний освітньо-популярний журнал. - 2012. - № 9. - С. 6-12
10. Бобко А. Від навчальних занять із трудового навчання до творчості / А. Бобко // Відкритий урок: розробки, технології, досвід. - 2014. - № 2. - С. 10-11
- Бондаренко Г. Формування творчої особистості школяра: з педагогічної

- спадщини В. О. Сухомлинського / Г. Бондаренко // Початкова освіта. - 2013. - Жовтень, № 38/39. - С. 17-24
11. Бритвина Л. Ю. Метод творческих проектов на уроках технологии / Л.Ю. Бритвина // Начальная школа. - 2005. - № 6. - С. 44-47
 12. Бурдун В. В. Творчі завдання, як чинник розвитку творчих здібностей учнів на уроках трудового навчання / В. В. Бурдун, Ю. Л. Артюшенко //Трудова підготовка в рідній школі. - 2016. - №1.-С. 15-17
 13. Варій М. Й. Психологія особистості: навч. посіб. для студ. вузів / М. Й. Варій. - Київ : ЦУЛ, 2008. - 592 с.
 14. Вікова психологія / за ред. Г.С.Костюка. - К., 1976. - С. 51–52
 15. Вознюк Л. Урок творчості і фантазії / Л. Вознюк // Початкова школа. - 2014. - № 1. - С. 34-36
 16. Вольтовська Н. Й. Розвиток здібностей учнів початкових класів до конструювання в процесі навчання / Н. Й. Вольтовська ; М-во освіти УРСР, НДІ педагогіки. - Київ : Рад. шк., 1969. -109 с.
 17. Гавриш М. Творчість на кожному уроці / М. Гавриш // Відкритий урок: розробки, технології, досвід. - 2010. - № 4. - С. 54-58
 18. Галів М. Д. "Актуальність-неактуальність" вивчення творчості А.С. Макаренка / М. Д. Галів // Педагогіка і психологія. - 2010. - № 4. - С. 40-51
 - Герник, Ж. Радість пізнання і творчості / Ж. Герник // Дошкільне виховання. - 2006. - № 2. - С. 22-23
 19. Гільберг Т. Г. Педагог, що вчить своїх вихованців творчості /Т. Г. Гільберг//Географія та економіка в рідній школі. - 2017. - № 3. - С. 31
 20. Гірний О. І. Проблеми творчості у навчанні / О. І. Гірний , М. М. Савчин // Педагогіка і психологія. -2014.-№ 1.-С. 51-56
 21. Гончаренко В. Готовність до роботи / В. Гончаренко // Відкритий урок: розробки, технології, досвід. - 2014. - № 10. - С. 11-13
 22. Груша О. Творчі здібності учнів / О. Груша // Відкритий урок: розробки, технології, досвід. - 2015. - № 3. - С. 28-29

23. Датчук, Н. Виховання креативності: нові методи та зміст / Н. Датчук // Відкритий урок: розробки, технології, досвід. - 2012. - № 3. - С. 26-31
24. Дегтяр В. Пізнавальна діяльність учнів / В. Дегтяр // Відкритий урок: розробки, технології, досвід. - 2011. - № 4. - С. 43-45
25. Демченко І. Творчий розвиток молодших школярів засобами образотворчого мистецтва / І.Демченко // Рідна школа. - 2002. - № 6. - С. 62-64
26. Дробчак, Я. Дидактичні ігри на уроках трудового навчання / Я. Дробчак // Початкова школа. - 2009. - № 3. - С. 46-48
27. Дробчак Я. Листівки-саморобки як засіб розвитку творчості [Текст] / Я. Дробчак // Початкова школа. - 2006. - № 3. - С. 25-26.
28. Дробчак Я. Оптимальний вибір методів на уроках трудового навчання в початкових класах / Я. Дробчак // Початкова школа. - 2010. - № 2. - С. 44-46
29. Єніна Л. Комплексні та підсумкові заняття для розвитку творчих здібностей дітей різних вікових груп / Л.Єніна // Палітра педагога. - 2001. - № 3, - С. 29-31
30. Єніна Л. Розвиток творчих здібностей дітей / Л.Єніна // Палітра педагога. - 2002. - № 1. - С. 10-13
31. Ермолаева-Томина Л. Б. Проблемы развития творческих способностей (по материалам зарубежных исследований)/ Л. Б. Ермолаева -Томина //Вопросы психологии. - 1975. - № 5. - С. 166 -175
32. Заброцький М. М. Психологія особистості: навч. посіб. для вузів / М. М. Заброцький, О. М. Савиченко, І. М. Тичина. - К. : Освіта України, 2009. - 364с
33. Зінченко Н. Дитина... як краще її зрозуміти? : тренінг для батьків / Н. Зінченко // Відкритий урок: розробки, технології, досвід. - 2011. - № 6. - С. 78-79
34. Ігнатенко Г. В. Підготовка майбутніх учителів початкової школи до викладання предмету "трудового навчання" / Г. В. Ігнатенко // Наукові

- записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія. - 2010. - Вип. 30. - С. 328-331
35. Казакевич В. М. Основы методики трудового обучения / В. М. Казакевич, В. А. Поляков, А. Е. Ставровский. - Москва : Просвещение, 1983. - 192 с.
36. Ильин Е. П. Психология творчества, креативности, одаренности. / Е. П. - СПб.: Питер, 2009. - 448 с.
37. Ілляшенко Т. Чому їм важко вчитися? Діагностика і корекція труднощів у навчанні молодших школярів. / Т. Ілляшенко - К.: Початкова школа, 2003. - 128 с
38. Калініченко Н. В. О. Сухомлинський про роль естетичної творчості у становленні особистості / Н. Калініченко // Початкова школа. - 2008. - № 9. - С. 15-16
39. Калошин В. Ф. Особливості розвитку творчості учнів [Текст] / В. Ф. Калошин // Педагогічна майстерня : Науково-методичний журнал. - 2014. - № 4. - С. 40-47
40. Каменева Л. Розвиток творчих здібностей учнів / Л. Каменева // Відкритий урок: розробки, технології, досвід. - 2010. - № 1. - С. 35-39
42. Кельнер С. С. Шляхи розвитку творчих здібностей учнів / С. С. Кельнер // Завучу. Усе для роботи : науково-методичний журнал. - 2015. - №15/16. - С. 38-55
43. Коломієць О. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до розвитку творчих здібностей молодших школярів / О. Коломієць // Актуальні проблеми сучасної науки та наукових досліджень : зб. наук. пр. / голов, ред. Р. С. Гуревич. - Вінниця, 2012. - Вип. 3. - С. 233-235
44. Конашук Г. М. Розвиток творчих здібностей молодших школярів / Г. М. Конашук // Обдарована дитина : науково-практичний освітньо-популярний журнал. - 2012. - № 3. - С. 23-27
45. Коннов О. Ф. Навичка творчості й естетичне виховання / О. Ф. Коннов // Гілея: науковий вісник : збірник наукових праць. - 2016. - № 1. - С. 119-121

46. Копець Л. В. Психологія особистості: навч. посіб. для студ. вузов / Л. В. Копець; Нац. ун-т "Києво- Могілянська Академія". - К. : Києво-Могілянська академія, 2007. - 460 с.
47. Коріна Л. Активізація творчої діяльності учнів / Л. Коріна // Директор школи. - 2013. - Березень, № 6. - С. 9-12
48. Корнійчук О. Д. Уроки праці в другому класі / метод, посіб. для вчителів. - Київ : Рад. шк., 1971. - 136 с.
49. Котляр В. Педагогіка дитячої художньої творчості / В. Котляр // Дитячий садок. Мистецтво. - 2014. - № 8. - С. 15-18
50. Кузнецова Н. Творчі завдання та ігри / Н. Кузнецова // Відкритий урок: розробки, технології, досвід. - 2015. - № 1. - С. 54-55
51. Кузьменко Ю. В. Формування культури праці учнів у трудовій підготовці: навч. посіб. / Ю. В. Кузьменко ; за ред. Н. В. Слюсаренко. - Херсон: РПО, 2008. -160 с.
52. Кулібаба, Ю. Ю. Творчі завдання як засіб розвитку творчих здібностей молодших школярів на уроках музичного мистецтва / Ю. Ю. Кулібаба // Актуальні проблеми сучасної науки та наукових досліджень : зб. наук. пр. / голов, ред. Р. С. Гуревич. - Вінниця, 2012. - Вип. 3. - С. 241-243
53. Кульчицька О. І. Діагностика рівня розвитку творчих здібностей / О.І. Кульчицька// Обдарована дитина. - 2007. - № 1. - С. 42-44
54. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. / А. Н. Леонтьев – М.: Политиздат, 1975. – 304 с
55. Ліскова Л. Розвиток творчих здібностей учнів / Л. Ліскова // Початкова освіта. - 2013. - Вересень, № 36. - С. 19-20
56. Ліфарєва Н. В. Психологія особистості: навч. посіб. для студ. вузов / Н. В. Ліфарєва. - Київ : Центр навчальної літератури, 2003. - 240 с.
57. Логвін Г. В. Навчитися творчості / Г.В. Логвін // Виховна робота в школі. - 2010. - № 11. - С. 36-38
58. Лопатнєва, Т. Як виховувати творчу особистість / Т. Лопатнєва // Початкова школа. - 2016. - № 12. - С. 51-52

59. Майстер В. Розвиток творчих здібностей учнів / В. Майстер // Початкова освіта. - 2011. - Листопад, № 43. - С. 5-8
60. Мартинюк Н. Творчі здібності через сучасні технології освіти / Н. Мартинюк // Відкритий урок: розробки, технології, досвід. - 2010. - № 3. - С. 43-44
- Матвеева О. О. Розвиток творчої активності молодших школярів [Текст] / О. О. Матвеева // Мистецтво в школі. - 2014. - № 3. - С. 5-7
61. Мельник Г. М. Розвиток творчого потенціалу учнів на уроках трудового навчання / Г. М. Мельник // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. пр. / Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. - Київ ; Вінниця : Планер, 2012. - Вип. 32. - С. 132-136
62. Меркулова І. Середовище для творчості / І. Меркулова // Дошкільне виховання. - 2010. - № 11. - С. 16-17
- Николаева Е. И. Психология детского творчества. / Е. И. Николаева – М: СПб. ; Речь, 2006 – 349 с.
63. Новіцька Л. Розвиток механізму творчості учнів. Досвід роботи Малої академії наук / Л. Новіцька // Відкритий урок: розробки, технології, досвід. - 2015. - № 9/10. - С. 72-76
- 64.
65. Мещерякова Н. Розвиток творчого потенціалу особистості учня на уроках і позашкільних заходах / Н. Мещерякова // Класному керівнику усе для роботи: Науково-методичний журнал. - 2014. - № 1.-С. 4-8
66. Митник О. Пізнавальні завдання для розвитку творчих здібностей особистості/ О.Митник// Початкова школа. - 2001. - № 6 . - С. 14-16
67. Митник О. Психолого-педагогічні умови розвитку дитячої творчості в навчально-виховному процесі / Олександр Митник, Олександр Кочерга // Початкова школа. - 2014. - № 11. - С. 3-6
68. Мищенко И. Т. Трудовое обучение в I классе: метод, рек. для учителей / И. Т. Мищенко. - Киев : Рад. шк., 1986. - 39 с.
69. Мищенко И. Т. Трудовое обучение во 2 классе: метод, рекомендации для учителей / И. Т. Мищенко. - К.: Рад. шк., 1987. - 54 с.

70. Низамов Р. А. Повышение активности школьников на уроках труда: вопросы активности ученика, методов обучения / Р. А. Низамов. - Казань : Изд-во Казанского ун-та, 1975. - 80 с.
71. Охременко Н. Посилення єдності навчання й виховання / Н. Охременко // Відкритий урок: розробки, технології, досвід. - 2010. - № 9. - С. 50-55
72. Москалюк А. М. Формування творчої особистості молодших школярів засобами образотворчого мистецтва / А. М. Москалюк // Актуальні проблеми сучасної науки та наукових досліджень : зб. наук. пр. / голов, ред. Р. С.
73. Основи психології і педагогіки: Консп. лекц. / Н.Г. Лебедева, О.Т. Джурелюк, Д.О. Самойленко. – Алчевськ: ДонДТУ, 2009. - 174 с.
74. Николаева Е. И. Психология детского творчества. / Е. И. Николаева – М: СПб. ; Речь, 2006 – 349 с.
75. Павлюк І. Ключі до дитячої творчості / І. Павлюк // Відкритий урок: розробки, технології, досвід. - 2013. - № 1. - С. 8-9
76. Полякова В. Розвиток надбання рідної культури на уроках трудового навчання: технологія виготовлення народної ляльки / В. Полякова // Трудове навчання. - 2016. - Листопад, № 11. - С. 17- 41
- 77.
78. Мітран С. / Стратегії розвитку творчих здібностей / С. Мітран // Відкритий урок: розробки, технології, досвід. - 2015. - № 1. - С. 58-59
79. Моляко В. А. Техническое творчество и трудовое воспитание / В. А. Моляко. - Москва : Знание, 1985. - 80 с.
80. Мордовцева Т. Розвиток творчої компетентності молодших школярів / Тетяна Мордовцева // Початкова освіта. - 2015. - Листопад, № 22. - С. 10-16
81. Москалюк А. М. Формування творчої особистості молодших школярів засобами образотворчого мистецтва / А. М. Москалюк // Актуальні проблеми сучасної науки та наукових досліджень : зб. наук. пр. / голов, ред. Р. С. Гуревич. - Вінниця, 2013. - Вип. 1. - С. 202-206

82. Низамов Р. А. Повышение активности школьников на уроках труда: вопросы активности ученика, методов обучения / Р. А. Низамов. - Казань : Изд-во Казанского ун-та, 1971. - 60 с.
83. Низамов Р. А. Повышение активности школьников на уроках труда: вопросы активности ученика, методов обучения / Р. А. Низамов. - Казань : Изд-во Казанского ун-та, 1975. - 80 с.
84. Николаева Е. И. Психология детского творчества. / Е. И. Николаева – М: СПб. ; Речь, 2006 – 349 с.
85. Новіцька Л. Розвиток механізму творчості учнів. Досвід роботи Малої академії наук / Л. Новіцька // Відкритий урок: розробки, технології, досвід. - 2015. - № 9/10. - С. 72-76
86. Одаренные дети: Пер. с англ./ Общ. ред. Г. В. Бурменской. В. М. Слущкого.- М. : Прогресс, 1991. - 376 с.
87. Онацький В. М. Розвиток творчих здібностей учнів в умовах школи першого року навчання / В. М. Онацький // Практична психологія та соціальна робота. - 2011. - № 12. - С. 47-50
88. Онищенко О. Школа творчості в початковій ланці / О. Онищенко // Відкритий урок: розробки, технології, досвід. - 2010. - № 1. - С. 29-30
89. Основы психологии і педагогіки: Консп. лекц. / Н.Г. Лебедева, О.Т. Джурелюк, Д.О. Самойленко. – Алчевськ: ДонДТУ, 2009. - 174 с.
90. Охременко Н. Посилення єдності навчання й виховання / Н. Охременко // Відкритий урок: розробки, технології, досвід. - 2010. - № 9. - С. 50-55
91. Павлюк І. Ключі до дитячої творчості / І. Павлюк// Відкритий урок: розробки, технології, досвід. - 2013. - № 1. - С. 8-9
92. Павлюк Р. Теоретичні основи творчої педагогічної взаємодії у сучасному освітньому середовищі / Роман Павлюк // Початкова школа. - 2014. - № 6. - С. 53-55
93. Пасічник М. Творче мислення та особистісне зростання / М. Пасічник // Відкритий урок: розробки, технології, досвід. - 2013. - № 4. - С. 40-42
- Савченко Л. О. Ігри та ігрові технології на уроках трудового навчання :

- навч.-метод, посіб. / Л. О. Савченко, Н. В. Волкова, Ю. С. Кулінка. - Київ : КНТ, 2014. - 371 с.
94. Савченко Л. О. Ігри та ігрові технології на уроках трудового навчання : навч.-метод, посіб. / Л. О. Савченко, Н. В. Волкова, Ю. С. Кулінка. - Київ : КНТ, 2014. - 371 с.
94. Полякова В. Розвиток надбання рідної культури на уроках трудового навчання: технологія виготовлення народної ляльки / В. Полякова //Трудове навчання. - 2016. - Листопад, № 11. - С. 17- 41
95. Польова А. Розвиток творчих здібностей учнів засобами мистецтв / Анастасія Польова // Початкова освіта. - 2009. - Березень, № 11. - С. 27-29
96. Прокопьева З. И. Воспитание учащихся на уроках обслуживающего труда: пособие для учителей / З. И. Прокопьева. - Москва : Просвещение, 1980. - 96с.
97. Пугач В.Н. Выявление и психолого-педагогическая коррекция детей с нарушениями внимания и поведения, имеющих трудности обучения в школе/ В. Н. Пугач // Практическая психология и логопедия – 2004 – №1(8) – С.69-72
98. Рибалка В. В. Творчі засади розвитку особистості сучасної молоді / В. В. Рибалка // Креативна педагогіка : наук.-метод. журнал. - 2012. - Вип. 5. - С. 84-91
- 99.Римаренко В. Є. Про трудове навчання в школі: (стенограма лекції, прочитаної для учителів шк. № 30 м. Києва) / В. Є. Римаренко. - Київ : Знання, 1964. - 47 с.
102. Старовойт Л. Використання творчих завдань на уроках трудового навчання у початковій школі / Л. Старовойт// ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Наукові записки. Серія: Початкове навчання. - 2008. -Вип. 6,4. 1.-С. 218-220

Додаток Д

Анкета для учнів 2- х класів «Чи любиш ти працювати?»

1. Чи любиш ти виготовляти вироби з різних матеріалів: ліпити з пластиліну, вирізати з паперу, шити?

А. Так, дуже

Б. Байдуже

В. Ні, не люблю

2. Чи люблять у твоїй родині:

а). Виготовляти вироби з різних матеріалів.

б). Створювати нові образи.

в). Досліджувати властивості різних матеріалів.

г). Планувати процес майбутньої роботи.

д). Дізнаватися й розмовляти про різні техніки й технології

Обери 1, 2 або 3 відповіді.

3. Чи хочеш ти в майбутньому стати художником, дизайнером, скульптором?

А. Так, дуже хочу

Б. Іноді хочу

В. Не хочу

4. Чи відвідуєш ти студію, гурток?

А. Так, відвідую

Б. Ні, але хочу відвідувати

В. Не відвідую і не хочу

5. Чи подобаються тобі уроки трудового навчання в школі?

А. Так, дуже

Б. Не дуже

В. Ні, не подобаються

6. Що на уроці трудового навчання тобі подобається найбільше:

А. Виготовляти вироби з різних матеріалів

Б. Виконувати творчі завдання

В. Дізнаватися про різні технології

Г. Створювати нові образи

Д. Ознайомлюватися з властивостями різних матеріалів

Обери 1, 2 або 3

7. Пригадай, скільки разів ти побував(ла) на виставці робіт або майстер – класі протягом останнього року:

А. Жодного разу

Б. 1–2 рази

В. 3–4 рази

Г. 5 разів і більше

Додаток Е

Виготовлення ляльок мотанок на уроках трудового навчання

Тема. Конструювання найпростіших виробів – іграшок за допомогою засвоєних раніше технологій.

Т в о р ч а р о б о т а: виготовлення різновиду ляльок мотанок із різних матеріалів.

М е т а. Навчити конкретних трудових навичок при роботі з нитками, тканиною на прикладі виготовлення різновиду ляльок мотанок; ознайомити з обрядами і традиціями, пов'язаними з виготовленням ляльок; прищепити інтерес до культури, звичаїв своєї Батьківщини; розвивати образне мислення, творчі здібності.

О б л а д н а н н я: демонстраційний матеріал – зразки виробів, презентація "Українська іграшка"; матеріал для індивідуального користування – нитки для плетіння чорного та білого кольорів, клаптики тканини, стрічки, клей.

Т и п у р о к у: урок засвоєння нових знань.

Хід уроку

I. Організаційно мотиваційний етап.

1. Вступне слово вчителя.

2. Перевірка готовності учнів до уроку.

II. Актуалізація опорних знань.

– Як ви думаєте, що означає слово "лялька"?

– Який образ виникає у вашій свідомості при слові "лялька"?

– Яка ваша улюблена іграшка?

III. Оголошення теми уроку.

– Сьогодні ми з вами маємо нагоду навчитися виготовляти українську іграшку – різновид лялькимотанки. Нашу роботу присвятимо 200 річчю з дня народження Т.Г. Шевченка.

IV. Виклад нового матеріалу.

1. Вступне слово вчителя.

Кожна нація, кожен народ має свої звичаї, що виробилися протягом багатьох століть і освячені віками. Кожен народ, кожна нація тримається на прадідівських традиціях, звичаях, символах, віруваннях. І тільки вивчаючи й знаючи ці традиції, ми зможемо передавати культурну спадщину свого народу, набуту віками. Українська народна іграшка **належить до** унікальних явищ нашої культури.

Коли виникли перші іграшки? Який вигляд вони мали? З чого і як виготовляли іграшки? Це ті запитання, на які ми спробуємо знайти відповіді.

2. Історія іграшки.

Іграшка завжди була пов'язана з грою. І як гра, вона є відображенням своєї епохи. Історія іграшки є невід'ємною частиною історії культури суспільства. Перші іграшки були дуже подібними до знарядь праці, предметів побуту. Їх виготовляли з найпростіших природних матеріалів. На території України найдавніші іграшки знайдено в нашій Чернігівській області. Вони являють собою фігурки пташок, вовків чи собак, що були виготовлені з мамонтового бивня приблизно 25 тисяч років тому. Мали вони обрядове значення.

Жодний ярмарок не обходився без глиняних коників, баранчиків, півників, маленького посуду, ляльок, розписаних орнаментом, прикрашених кольоровою глиною. Популярними були механічні забавки з відповідними рухомими елементами – вирізані фігурки попарно з'єднаних планками ведмедів, ковалів, ткачів.

Найбільше дерев'яних іграшок виготовляли на Прикарпатті. Це різноманітні візочки з драбинками, кониками, іграшкові меблі (столи, скрині, лави ліжка), іграшкові музичні інструменти. Порівняно з дерев'яною іграшкою, глиняні колекції іграшок не такі великі. Глина – матеріал ламкий і недовговічний. Такі іграшки робили скрізь, де були поклади глини і де люди займалися гончарством. Ліпили для себе, для забавки, а з часом – на продаж,

приурочуючи це до ярмарків і веселих народних свят. Зазвичай така іграшка народжувалася і розвивалася у селянському середовищі.

3. Фізкультхвилинка.

Із-за парти встану,
В далечінь погляну.
Руки вгору підйму –
Сонечко я обйму.
Покладу на пояс руки,
Підскочу на закаблуках.
Носом глибоко вдихну,
І сусіду підморгну.

4. Продовження бесіди.

Технологія виготовлення іграшок, підготовка глини майже всюди були однаковими, хоча й мали місцеві особливості. Червону, сіру або білу глину змішували з дрібним просіяним піском і розводили водою, перетворюючи у в'язке тісто. З нього й ліпили іграшки. Спочатку їх висушували, а через кілька днів обпалювали. Залежно від якості й складу місцевих глини й піску, поверхня іграшок набувала певного кольору. Для прикраси використовували розпис.

Особливий інтерес становлять розписи іграшок. Вони утворюють певну традиційну систему понять і позначень. Складається вона з трьох мотивів: "гілка" на спині тварини; "кривулька з накапуванням" (хвиляста лінія, що в'ється між крапками) з обох боків; сонце (у вигляді солярного знака, оточеного крапочками, або квітки з різною кількістю пелюсток та вигинистих ліній променів) попереду на грудях тварини.

Іграшкова тварина, розписана таким орнаментом, являє собою образ, пов'язаний з давніми уявленнями про світоустрій. Гілка з широким, часто зеленим листям – рослина, що втілює земний світ; кривулька – давня відомий символ води; сонце – світло, небо, космос. Отже, іграшка містить у своєму образі дуже давню символіку світоустрою з трьох сфер – земної

(середньої), небесної (верхньої) та підземної (нижньої). У системі цих розписів закладено глибокий зміст, здобутий досвідом життя та праці багатьох поколінь.

Найпоширенішою народною іграшкою в Україні був і залишається глиняний свищик. Колись на ярмарках під час святкових гулянь продавалися тисячі дрібних декоративно розписаних свищиків.

На Гуцульщині вівчарі ліпили іграшки з плавленого овечого сиру. Випасаючи овець, вони виготовляли казкових оленів, баранчиків, фантастичних півників, коників, а потім, повернувшись із полонини, дарували їх дітям. Сир – проблемний матеріал для зберігання. З часом іграшка з нього розтріскується, розсипається, змінює свій відтінок. Щоб сир

набув пластичності, його спеціально готували, перед самим процесом ліплення занурюючи в гарячу воду, а опісля – в соляний розчин. Награвшись такою забавкою, дитина могла нею залюбки поласувати – завтра родичі можуть зробити іншу. Хоча найчастіше іграшки із сиру виготовляли перед храмовими святами та перед Великоднем.

Нині приготуванням таких іграшок займаються жінки. Вони готують їстівні іграшки, але не з сиру, а з борошна. Для маленьких колядників раніше в кожному домі пекли великі пряники, зазвичай дуже яскраві – рожеві, блакитні, жовті, розписні, з орнаментом.

Домашню ляльку для дівчаток найчастіше виготовляли з найдоступніших матеріалів – сіна, соломи, залишків ниток, льону, кукурудзи. Іноді викоритовували глину та вовну, тобто все, що було під руками. Але найцікавіше те, що виготовляли ляльок і чоловіки.

Коли людина виготовляла ляльку, вона ніби впадала у медитативний стан, оскільки під час роботи треба обертати нитку навколо певної осі. Виконуючи ці рухи, людина забувала про всі клопоти й зосереджувалася лише на цій роботі.

Українські ляльки вже завоювали симпатії по всьому світу. Їх вирізняє своєрідний колорит національного костюма, властивий українському народу гумор та хазяйновитість.

5. Перегляд відеопрезентації "Українська іграшка".

V. Виготовлення різновиду ляльки мотанки.

– Дітки, сьогодні ми з вами виготовимо незвичайні іграшки з ниток – козака та козачку, а для цього нам знадобляться нитки, клаптики тканини, різнокольорові стрічки, звичайний олівець, ножиці та голка з ниткою.

Технологія виготовлення іграшки

1. Для початку візьмемо олівець та нитки чорного кольору для волосся нашої ляльки і почнемо обмотувати край олівця нитками.

2. Намотуємо форму обличчя білими нитками

3. Після цього з клаптиків та смужок тканини "вдягаємо" на нашу ляльку спідничку, оздоблюємо її кольоровими стрічками, нитками.

4. Приклеюємо нитками чорного кольору очі та брови, червоного – вуста.

5. Зав'язуємо стрічку у волосся україночки. Наша україночка готова!

– Аналогічно виготовляємо парубка в червоних шароварах, з пишними вусами.

Правила користування голкою

1. Голку тримай тільки з протягнутою ниткою в гольнику або футлярі.

2. Не вколюй голку у свій одяг.

3. Не бери голку до рота.

4. Запасні голки зберігай у футлярі або гольнику.

5. Не використовуй голку замість булавки.

6. Під час зшивання цупких матеріалів (шкіра, штучне хутро, картон) попередньо в місці зшивання зроби отвори шилом.

7. Під час шиття користуйся наперстком.

Правила користування ножицями

1. Ножиці для ручної праці повинні мати заокруглені кінці.

2. Клади ножиці так, щоб вони не виступали за край робочого місця.
3. Не працюй тупими ножицями, а також ножицями зі слабким кріпленням.
4. У процесі різання уважно стеж за розміткою.
5. У процесі роботи тримай матеріал пасивною рукою так, щоб пальці були сторонь від гострого леза
6. Не розмахуй ножицями під час різання, не ходи з ними, а також не підходь занадто близько до того, хто ними працює.
7. Після роботи ножиці тримай складеними, бажано в чохлі.

VI. Практична робота.

Учні виконують практичну роботу. Учитель стежить за послідовністю роботи, за необхідності консультує, допомагає окремим учням.

VII. Підбиття підсумків уроку. Виставка дитячих робіт.

Всі ми гарно потрудилися,

Наші руки натомилися.

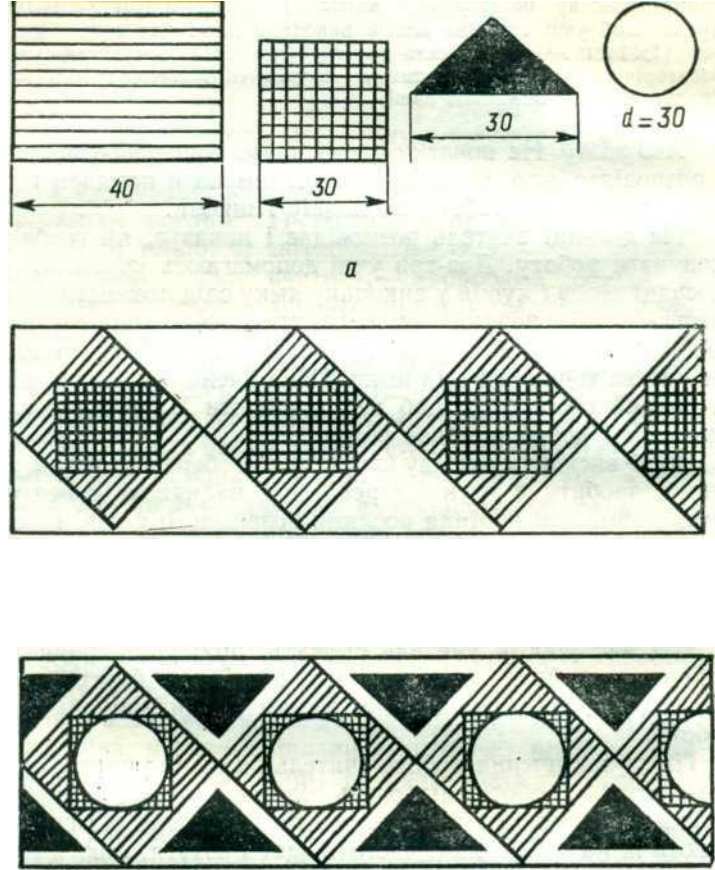
Будем ми відпочивати

Та роботи оглядати.

VIII. Прибирання робочих місць.

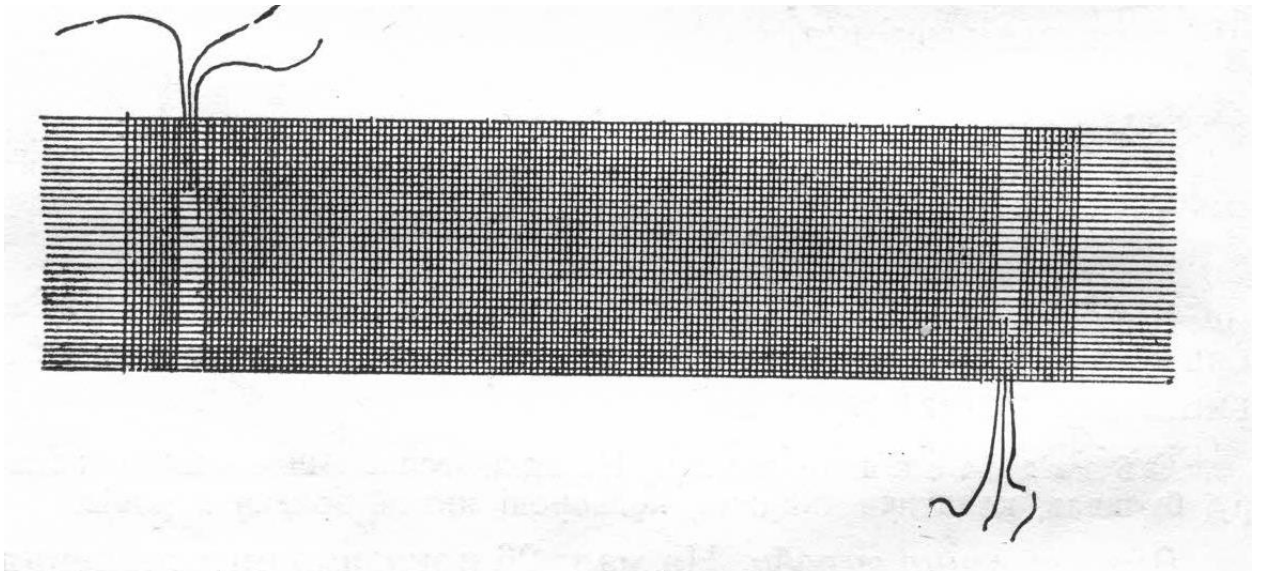

Додаток Ж

Додаток 3

Виготовлення рушничка

Додаток І.

